Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш
Министрлер Чөвүлелиниң
органы

1990 чыл
май
12
суббота
№ 110 (14310)

1925 чылда
үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязы

САНАЛДАР БОЛГАШ КҮЗЕЛДЕР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязы Май байырлалының соонда ажылын катап уламчылаанын номчукчулар билир. Ооң ийиги хүнүнде — тодаргайлаарга, дүүн кандыг айтырыглар чугаалашканыл?

Баштай Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының даргазы **А. С. Дембирел** май 5-те болган Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түңнелдерин ёзугаар соңгуткан депутаттарның бүрүн эргелерин хүлээп көөр талазы-биле илеткел кылган. 8 округка эрткен соңгулдага 7 депутат соңгуткан. Ону эрттиргениниң түңнелдерин комиссия хынап көргеш, соңгулдалар хоойлуларга дүүштүр эрткен дээрзин демдеглээн болгаш ук депутаттарның бүрүн эргелерин хүлээп көөр деп түңнелди үндүрген. А Сукпак № 79 соңгулда округунга эрткен соңгулдаларны күш чок деп, Төп соңгулда комиссиязы санаан, ооң-биле Мандат комиссиязы чөпшээрешкен.

Ынчангаш соңгуткан 124 улус депутадының 118-и сессияга келген. Мандат комиссиязының илеткелин бадылаан соонда чазак кежигүннерин канчаар бадылаарыл деп айтырыг сессияга база катап тургустунган. Саналдар ажык, чажыт деп ийи аңгы үзүлген. Ол саналдарны депутаттарга киирерге, хөй кезии чажыт бадылаашкын-биле томуйлаар деп бадылааннар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **Ш. Д. Ооржак** Дарганың бирги оралакчызының кандидатуразын чугаалажып көөр кылдыр депутаттарга киирген. Баштайгы хүнде чугаалааны кандидатура — А. А. Мельниковтуң доңчу намдарын, бо албан-дужаалга ажылдап келген хөй эвес үезиниң дургузунда канчаар ажылдаанын кысказы-биле таныштырган.

Ук кандидатураны доктаамал комиссияларга чугаалашканының түңнелдериниң дугайында депутат **А. Т. Сотпа** дыңнадыг кылган. Мельниковтуң боду-биле чугаалажып, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге киирип келген салыышкынын барымдаалааш, комиссия кежигүннери Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызынга ажылдап шыдаар деп санаан болгаш бадылаары-биле сессияже бир үн-биле киирип турар дээрзин дыңнаткан.

Депутаттар **А. А. Мельниковтаң** ук албан-дужаалга томуйлаар болза, кол кандыг айтырыгларже кичээнгей салырын айтырган. Анаа доңчу харыызын ол берген. Кол кезиинде көдээниң социал хөгжүлдезинче, көдээ ажыл-агыйның кадрларын белеткээринче, экономиктиг реформаны боттандырарынче, эртем-техниктиг депшилгени көдээ ажыл-агыйга ажыглаарының айтырыгларынче кичээнгей салырын ол дыңнаткан болгаш ону кандыг аргалар-биле чедип алыр деп турарын база чугаалаан.

А. А. Мельниковту чажыт бадылаашкын даңзызынче киирер деп, депутаттар шиитпирлээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы албан-дужаалга саналдаттынып турар **В. А. Парунин** база бодунуң моон соңгааргы ажыл-чорудулгазының программазын таныштырган. Бир эвес ону ук албан-дужаалга томуйлаар болза, үлетпүр бүдүрүлгелериниң моон соңгааргы сайзыралынче, транспорт аймааның ажылын экижидеринче, чоннуң херегселел бараннарын бүдүрерин көвүдедиринче, садыг ажылының чогумчалыг болдурарынче кичээнгей салырын ол чугаалаан.

В. А. Парунинге оон харыылаар адыры-биле холбаштыр хөй айтырыгларны салган соонда, ону чажыт бадылаашкын даңзызынче киирер деп шиитпир хүлээп алдынган.

Республиканың тудуг ажылы сөөлгү үеле бурунгаар базымнарны кылган. Анаа шеф областарның болгаш крайларның салыышкыны улуг болган. Өскээртен дуза чокта, боттарының күжү-биле кандыг айтырыгларже кичээнгей салыр ужурлуун Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы албан-дужаалче саналдаттырган **В. П. Болбат** чугаалаан. Хөй-хөй айтырыгларны салган соонда депутаттар анаа хамаарыштыр чамдык күзээшкиннерни база кылган. Оон Москвага сургакчылап чорааш, анаа «чурттаары» хөй, а республиканың районнарынга ховар баар деп шүгүмчүлээн, ырак-узак черлерде чамдык бергедеп турар тудугларже кичээнгей салырын анаа сүмелээн болгаш чажыт бадылаашкын даңзызынче киирген.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, республиканың Күрплан даргазы **Д. С. Монгушту** Ш. Д. Ооржак Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының аныяктар херектериниң талазы-биле оралакчызының албан-дужаалынга сүмелээн. Ындыг адырны харыылап турар кижи мурнунда турбаан, ынчангаш ол чаа албан-дужаалга дуржулгалыг, аныяктар херээн билир кижи ажылдаары күзенчиг дээрзин илеткелчи демдеглээн. Д. С. Монгуш бо талазы-биле бодунуң программазын база таныштырган. «Аныяктар-95» деп программаны тургузарын, ол ёзугаар бөгүнгү аныяктарның ажыл, амыдыралынче кичээнгей салырын дыңнаткан. Депутаттар ук албан-дужаалды болгаш кандидатураны деткээн болгаш чажыт бадылаашкын даңзызынче киирген.

Күрплан даргазының бирги оралакчызы **В. Б. Салчакты** Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Күрплан даргазынга томуйлаар деп саналды депутаттарга киирген. Ооң программазын депутаттар дыңнаан соонда чажыт бадылаашкын даңзызынче киирген. Оон бетинде Күрпланның ажылынга хамаарыштыр элээн саналдар болгаш күзелдер база киргизээн. Ылаңгыя чугула социал объектилерни акшаландырар талазы-биле кичээнгейни күштелдирери, социал-экономиктиг хөгжүлдениң планнарының төлевилелин ажылдап кылып турар үеде билдилиг болуру чугула дээрзин саналдаан депутаттар айытканнар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Херектер эргелекчизиниң албан-дужаалынга Дарга **Ш. Д. Куулар**ны саналдаан. Депутаттар хөй-даа айтырыг салбайн, чажыт бадылаашкын даңзызынче адын киирген.

Министрлер Чөвүлелиниң удуртулгазының кандидатураларын чугаалажыры доозулган. Эртенги хуралдың доозулурунга чедир үе арткан боорга, ону халас чидирбези-биле депутаттар министрлерниң болгаш күрүне комитеттериниң даргаларының кандидатураларын чугаалажып көөрүнче кирген.

Бир дугаарында Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак садыг министри албан-дужаалга **П. Н. Ходыревти** саналдаан. Ол ук албан-дужаалга 3 чыл ажылдап турар, бо үениң дургузунда кандыг ажылдарны кылганын, садыгның материал-техниктиг баазазын экижидер, чурттакчы чоннуң бараанга негелдеге хандырылгазын экижидер дээш ам канчаар ажылдаар деп турарын кысказы-биле таныштырган.

Министрге салдынган айтырыглар хөй болган. Чамдык шүгүмчүлелдер база бар. Ылаңгыя садыг ажылдакчыларының чуртталга байдалынче кичээнгей ам-даа кошкак дээрзин депутаттар чугаалаан болгаш чажыт бадылаашкын даңзызынче ооң адын киирген.

Эртенги хурал ооң-биле доозулган. Дүүн кежээки хуралга чазак кежигүннериниң кандидатураларын чугаалажырын уламчылаан. Оон дугайында солуннуң дараазында номеринге парлаар бис.

Даңгыт ЧЫДЫМ.

БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

Тыва эки турачы эскадронунуң командири капитан Түлүш Балданович Кечил-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывысканы-биле холбаштыр тыва улуска байыр чедирген телеграмма ооң кады дайылдажып чораан эжи, амгы үеде Ровно хоорайда чурттап чоруур Украин ССР-ниң персоналдыг пенсионери, Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы Иван Тимофеевич Кузнецовтан СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Кызыл хоорккүскомунуң адрезинге келген.

Дайын чылдарында И. Т. Кузнецов тыва эки турачы эскадронунуң кирип турганы 31-ги полкка разведка взводун командылап турган. Эш И. Т. Кузнецов Ровно хоорайда чурттап турар фронтучу эш-өөрүнүң мурнундан эш Т. Б. Кечил-оолдуң болгаш ооң дайынчыларының кайгамчык эрес-дидим болгаш маадырлыг тулчуп чоруп турганын магалап көрүп турган бис, ындыг маадырлар-биле кады чаалажып чоруп турганывыска чоргаарланыр бис деп бижээн. Дайын чылдарында эш Т. Б. Кечил-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыпсыр дугайында бижикти чогуур черлерже чорутккан турган, ук бижик орук ара читкен. Оон дайынчы эш-өөрү чөптүг херек оруун тып, тиилээр деп илегеп чораан. Шынап-ла, Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 45 чылының бүдүүзүнде ол херек бүткен. Немец-фашистиг эжелекчилерни чылча шаварынга тыва улустуң киирген үлүг-хуузунуң чөптүү-биле үнелеттингенинге сеткилиниң ханганын эш И. Т. Кузнецов болгаш ооң өөрү илергейлээн.

ЭҢ-НЕ КӨСКҮ, ЭСКЕРТИНИИЧЕЛ

Радио ыттавайн баарга, телефон көдүрерге шимээн үнмес болурга, янзы-бүрү чылдагааннар-биле (чамдыкта бистен шуут хамаарышпас) почта, солун, сеткүүл озалдаарга харылзаачылар багай ажылдаан болур. Моон алгаш көөрге, бистиң ажылывыс эң-не көскү черде туруп турарын амыдырал бадыткаар. Маңаа хамаарыштыр Эрзин районнуң харылзаа беллириниң коллективиниң амыдыралында чамдык өскерлиишкиннер, чаартылгалар болуп турар. Ол сорулгага дүүштүр мындыг түңнелге келдивис: эртем-техниктиг депшилгени чөп ажыглаар.

Ол дээрге-ле чартык автоматиканың, девискээр иштиниң автоматтыг телефон харылзаазының системаларын тургузары-дыр. Ол ажылды чорутканывыстың түңнелинде бистиң телефонистеривис Совет Эвилелиниң янзы-бүрү хоорайларынче Кызылдың телефонистериниң киржилгези чокка дорт долгап үнүп турар апарган. Эрзинде 60 ажыг абонентилер Эрзинниң, Кызылдың телефонистериниң дузазы чокта-ла автоматчылыганың ачызында туралаан хоорайлары-биле харылзажып турар. Эрзин — Кызыл аразынга канал көвүдээрге, оларның саны база немежир.

ТТ-12 деп телеграф системазын болгаш электроннуг телеграф аппаратураларын ажыглап, Совет Эвилелиниң кайы-даа булуңнары-биле харылзаа тудуп, дарый чорудар телеграммаларны дорт дамчыдып турар апарган бис.

1987 чылда УПВ-1-25 деп радиобеллирни тургузуп, районнуң радио дамчыдылгазының тус чер студиязын кылып алдывыс. 1988 чылдың төнчүзүнде ырак суурувус болур Нарын-биле телефон харылзаазын экижидер сорулга-биле ол аразының телефон каналдарын көвүдедири-биле 12 каналдыг телефон аппаратуразын тургузуп, ажыглалга киирген бис.

Районнуң иштинге автоматтыг телефон харылзаазын үзе шиитпирлээриниң кырында келгенивис бо. 1990 чылдың бирги кварталында районнуң 5 чурттакчылыг суурлары-биле автоматтыг харылзаа долузу-биле ажылдап эгелей берген.

Почта харылзаазын экижидер, ылаңгыя малчыннарга солун, сеткүүл чедирерин шыңгыы хыналдага алган бис. Бо талазы-биле мындыг чүүлдү амыдыралга боттандырып чоруткан бис. Баштайгы үеле малчын бригадалар, сүт-бараан фермалар ээйы-биле солуннарны, журналдарны, чагаа-бижикти ушта бижээш, совхозтар конторазынга чедирип, техниктиг секретарьларга хүлээдип берип турган бис. Чамдык совхозтар удуртукчулары, парторгтар маңаа удурланып-даа турган үелер турду. Чүге дээрге конторага даргалар караанга көзүлдүр хөй солун стол кырынга чыдарга эпчок болуру чугаажок болбайн аан.

Ол солуннарны малчыннарга совхоз почтачылары неделяда 4 катап чедирер, шалың, телевирин, транспорт харылзаазын база совхоз харылаар.

Почтачы болуп доктаамал ажылдаар кижилер ховар турган. Оон ужурунда почта чедирилгезин механизастаар деп шиитпирлээн бис. 2 чедирилге участогун тургускаш, абонентилер шкафтарын салгаш, солун, сеткүүлдү машина-биле ынаар чедирип эгеледивис. Банкыдан беш муң рубльди чээли-биле үндүрүп алгаш, 65 ындыг шкафтарны кылган бис. Почтачыларның ажылы чиңгээн.

Харылзаа беллириниң почта салбырынга солун суп каан аар шоодайларны херээжен кижилер ууп чадай-чадай үндүр-киир сөөртүп турган болза, ам ында транспортёрну тургускаш, солужулга соңгазын кылган. Мындыг хевирлиг өске-даа бичии механизация айтырыгларын чорту шиитпирлеп турар бис.

Толаан КЫЗЫЛ-ООЛ.
Эрзин районнуң харылзаа беллириниң начальниги.

ӨТТҮНГЕНИ ОЛ БЕ?

Чажымдан тура тыва улус арасынга өскен болгаш кижилерниң сөөк-язы, нациязын ылгаар чорукка удур мен. Чоокта чаа Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сессиязының ажылының үезинде чамдык орус дылдыг делегаттарның залдан үнүп турарын телевизордан көргеш, аңаа ыдып, дыка-ла эпчоксунар кижи чордум. Моон мурнунда ындыг чүүлдү ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының үезинде Литваның делегаттары кылган болгай. Бистиң чамдык депутаттарывыс ону өттүнгени ол бе? Чүнү күзеп турарлары ол?

Бир эвес чижек кылдыр алыр болза, РСФСР-ниң Дээди Совединиң эрткен сессиязынга чазак кежигүннери кол нуруузунда орус дылдыг кижилерден тургустунган турда, автономнуг республикаларның, областарның болгаш өске-даа черлерниң төлээлери хурал залын каггаш, үнүп чоруп турбаан-на болгай. А ооң-биле чергелештир автономнуг республикаларның удуртукчулары чүге үндезин чурттакчылар болуп болбазыл. Мен бодаарымга, ол шын. Автономнуг республикаларның, областарның болгаш өске-даа черлерниң удуртукчулары үндезин кижилерден тургустунар болза, харын эки, ону деткиир мен.

Бистиң республиканы алыр болза, кандыг-даа сөөк кижи бисте чурттап, ажылдап турар болгай. Маңаа шынчы чорук, демократия кол рольду ойнаар ужурлуг.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга эш Ш. Д. Ооржактың кандидатуразын идип үндүрген турда, аңаа кандыг-даа нарынчыдылга, өске шаптараазыннар турбас турган. Чүге дизе интернационалчы байдалга кижизиттинген үндезин уктуг кижы бистиң удуртукчувус болганда ону деткиир ужурлуг бис.

СЭКП Кызыл хоорkомунуң бирги секретары турган Б. П. Свинцовтуң чугаазы-биле алырга, республикада чурттакчы чоннуң 35 хуузу орус дылдыг. Ынчангаш удуртукчу даргаларның кайы-бирээзи орус кижи болур ужурлуг деп чугаазынга удур мен. Ол албан эвес-ле болгай. Бодум, ажы-төлүм шупту үндезин чоннуң арасындан кирген төлептиг кандидаттарны РСФСР-же, Тыва АССР-ниң база улус депутаттарының Кызыл хоорай Советтеринге соңгуп турдувус. Кым кымны шилип алыр болдур, ол дээш бадылаар эргелиг дээрзин соңгукчулар билир.

В. Е. Серяковка хамаарыштыр чүнү чугаалап болур дээрге ажылдап каан-дыр, четтирдивис дээр бис. А Ш. Д. Ооржак назы-хар талазы-биле аныяк, энергиялыг-дыр. Ажылдазын. Ону бистиң боттарывыстың төлээлеривис — депутаттар соңгуп алган-дыр.

Бистиң ам чаа соңгуп алган депутаттарывыс амыдыралды экижидериниң талазы-биле дыка хөй чүүлдерни кылырын аазаан болгай. Ону күүседири база белен эвес. Ындыг-даа болза, мени эң-не дүвүредип турар чүүл — аныяктар кижизидилгези болгаш оларны ажылга быжыглаары, оларны бажың-балгат-биле хандырары. Бо айтырыгны шиитпирлеп албайн тура, кем-херек үүлгедиглерин соксадып шыдавас хире бис.

Үстүнде чугаалааным — сессия үезинде залды каггаш үнүп чорул турган кезек бөлүк депутаттар боттарының соңгукчуларының мурнунга буруузун миннип, моон соңгаар ындыг чорукту катаптавазының дугайында сөзүн бээр ужурлуг.

Александр СЕРЕДКИН.
Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну.

Черниң кежиин четтирер дизе

СУГГАТ. БАРЫЫН-ХЕМЧИКТЕ МЫНДЫГ

Барыын-Хемчик районнуң улусчу контроль комитеди ажыл-агыйлар суггатты канчаар ажыглап турарын хынап көрген. Суггат дээш, харысалгалыг эштер-ле хөй: совхозтарның директорлары, агрономнары, гидротехниктери, районнар аразында суггарылга ажыглал тудуг эргелели, «Тыва суг-мелиорация» каттыжыышкынның көжүп чоруур № 1 механизастаан колоннназы, агроүлетпүр каттыжыышкыны. Бо бүгү организацияларның удуртукчулары болгаш специалистери комитеттиң хуралынга чалап олуруштурган.

Районнуң дөрт ажыл-агыйында суггаттыг 6140 гектар чер бар. Ол дээрге тарылга шөлүнүң барык 29 хуузу боор турар. Ол шөлдерниң кол нуруузун кукуруза, картофель, ногаа, чаңгыс база хөй чылдыг сигенни тарыырынга ажыглап турар. Экини эки дээр. Агаар-бойдустуң таарымча чок чүүлдери турзажок, «Хемчик», «Барлык» база «Дөн-Терезин» совхозтарның чамдык коллективтери сөөлгү чылдарда суггаттыг шөлдерден багай эвес дүжүттү ап келген. Оон-биле чергелештир чедир кылдынмайн турар ажылдар, четпестер чыл санында уламчылавышаан. Картофельди, ногааны база мал чеми культураларны планга чедир албазы шуут-ла чаңчыл апарган. Чылдагааны билдингир. Буга-сумуннарның ажаалда, хайгааралы, эдилели багай, септевес, суггатче кичээнгей кошкак.

Совхозтарның удуртукчулары чогуур организациялар-биле керээ чарып, хөй акша-хөреңгини үндүрүп бергеш, кылган чүүлдерни шыңгыы негелде ёзугаар хүлээп албас таварылгалар кайы хөй.

Инженерлиг системаларның тудуун дөрт харылааз механизастаттынган колонна (кол инженери В. Каменецкий) Барлык системазын септээрин, бетоннаарынче кичээнгей салбастаан, төлевилелди хажыдар чоруктар бар. Ооң уламындан суггаттыг шөлдерниң хемчээли харын кызырылган. Бо коллектив амгы үеде 800 гектарны суггарып болур суг хөөлбээ кылыр дээш, хөй техниканы, кижи күжүн, акша-хөреңгини чарыгдаан. Ынчалза-даа ону дараазында беш чыл планында доозар деп шиитпирлээш, күш четтикпес апарган. «Шекпээр» совхозтуң Бижиктиг-Хая чоогунда 268 гектарда тараа база сиген шөлдерин суггарары бергедээн, ында системаны ажыглаар аргазы чок боор турар. Ол ышкаш Барлыктың суггарылга системазының инженерлиг бугазының № 20-24 демдектериниң хажыыларында шөлдерни төлевилелге карыштыр белеткээн болганда, ында шөлдерни суггарбайн келген.

Каш чыл мурнунда совхозтарга суггатчы звенолар ажылдап тургулаан, оларга черни быжыглап, дериг-херекселдер-биле хандырып, негелдени шыңгыырааткан турган. Ам байдал ындыг эвес. Арендалыг, бот-орулга-чарылгалыг звенолар тургустунган соонда, олче директорлар, агрономнар-даа сагыш салбастаан, боттары билзин дээр хөөннүг апарган. Дүне черни суггарбастаан. Сугну хондур хайгаарал чокка салыптарга, бир талазында, суггат дески эвес болур, ийнде, черни харын үреп турар. Эрткен чылын «Барлык» кукурузадан, «Дөн-Терезин», «Шекпээр» база «Хемчик» совхозтар ногаадан чавыс дүжүттү алган.

Улустан эки түңнелдиг ажылдазын деп негээрге, хамык чүве бүде бергени ол эвес, а оларга таарымчалыг бүгү чүүлдерни баштай тургузуп бээр херек. А ындыг турбуже, районнуң совхозтары хат-когурумнуг, доозун-довурактыг, изиг, өл-чаъстыг хүннерде суггатчыларның чаглактаныр, дыштаныр, чемненир черлерин таарыштыр кылып бербээн. Бот-орулга-чарылгаже, арендаже кирген улус түңнелин боттары билзин дээш олуруптарга, окта таарышпас. Ол ажылга агроном, гидротехник, бригадирлер анаа хажызынга хайгааракчы болуп артпас ужурлуг. Харын оларга дузалажыр, сүмележир, хайгаараар хүлээлгелиг.

«Барлык», «Шекпээр» совхозтарда черни чаашкынналдырып суггарар агрегаттар бола үрели бээр база чаңгыс ээлчег-биле ажылдап келген. Ону бо чылын болдурбас херек. Бо талазы-биле агроүлетпүр каттыжыышкынының, анаа хамааржыр септелге-техниктиг бүдүрүлгениң база совхозтарның боттарының инженер-техниктиг ажылдакчылары ындыг агрегаттарга херек кезектерни тып, дузалажыр херек.

Районда суггаттыг черлерни ажыглап турарының дугайында айтырыгны улусчу контрольчулар чогуур өйүнде көдүрген. Частырыглар болгаш тоомча чок чүүлдер бар. Ол дээш суг ажыглал-тудуг эргелелиниң начальниги Н. Хертекке, көжүп чоруур № 1 мехколоннаның кол инженери В. Каменецкийни болгаш совхозтарның кол агрономнарынга чогуур хемчеглерни онаап, ажылын үндезини-биле экижидерин олардан негээн.

Барыын-Хемчиктиң девискээринге хар бо чылын шагда эрээн. Оон чаъс чагбаан. Чер ханыладыр кургаан. Хемнерниң суу ам-даа көдүрүлбээн. А хову-шөлдерде ажыл эгелээн. Барлыктың суггарылга системазында суг эвээш боорга, ону үш совхоз график ёзугаар үлежип ажыглаарын дугурушкан. Бар сугну хунаажыр болза, ажыл бүтпес дээрзин билдингир. «Дөн-Терезин» совхозтуң девискээринде арык-бугаларда суг келген. Суггатчы звеноларны быжыглаан, олар ажылдап кирипкен.

Агаар медээзин ёзугаар алырга, чоокку үеде районнуң девискээринге өл-шык дүшпес, кургаг хаттыг, довурак-доозуннуг соок хүннер үргүлчүлээр. Үе манавас. Агаар-бойдустан өршээл-келдерел дилээн херек чок. Курлавырларны бүрүн ажыглаар ужурлуг. Хөнделенде, Алаш хеминиң кыдыгларында чоннуң хол-биле казып, ажыглап чораан арык-бугаларны алгыдып, арыглап аштап алгаш, ону ажыглаарын өөренип көрзе чогуур. Айтырыг ам ынчаар тургустунуп келген. Курлавыр болгаш аргалар деп чүве ол-дур.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Бии-Хемде Хүт суур — «Кызыл тараачын» совхозтуң салбыры. Ында ажыл-ишчилер мал өстүрүп, малга чемнерни белеткеп турар. Тайга ортузунда оргулааш черде турар. Хүт суур бо чылын тургустунганындан бээр 40 чыл болур. Ында янзы-бүрү мергежилдиң кижилери ажылдап, чурттап турар. Оларның ажылкыжы макталдыг.

ЧУРУКТА: Хүт суурда почта салбырының эргелекчизи Галина Маадыевна Багай-оол, салбырда механизатор Владимир Васильевич Кызыл-оол, библиотека эргелекчилевишаан, суурда «Билиг» ниитилелиниң ажылын удуртуп турар Лидия Маадыевна Ортун-оол.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ОРГАНИЗАСТЫГ ЭГЕЛЭЭН

Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң Дагыр-Шеми кооперативиниң трактор-хову бригадазының механизаторлары болгаш суггатчылары часкы сезон ажылдарын организастыг эгелээн.

Звено кежигүннери арендалыг ажылдаарының чурумун кыштадыр өөренген. Өөредилгени совхозтуң кол агрономи чорудуп турган. Ынчангаш олар чүнү кылырының нормативтерин, технологтуг карталарны, бүдүрер болгаш бүдүрген ажылдың өртек-үнезин санап билир апарган.

Бригадалар, звенолар колдуунда аренда керээзи-биле болгаш төнчү түңнел дээш ажылдап турар. Совхозтуң шөлдеринде минералдыг чемишчидилгени чажып дооскан.

Дагыр-Шемя бригадазында Т-150 тракторларның башкарыкчылары Владимир Монгуш, Далар-оол Сат, Маадыр-оол Куулар, Радыш Монгуш олар шык базырыышкынынга идепкейлиг ажылдааннар. Чамдык звенолар сиген шөлдериниң дажын аштап, буга-сумуннарын арыглап, баштайгы суггарылганы чоруда берген. Бо ажылды Шанчы деп черде чорудуп турар. АВМ звенозу люцерна шөлүнүң баштайгы суггадын дооскан. Кызыл-Чыраа, Көк-Тал звенолары ол ажылды уламчылап турар.

Дагыр-Шеми бригадазы үрезин чаштырылгазынче кирген. Оларның ажылы организастыг чоруп турар.

Николай ООРЖАК.
Кызыл-Чыраада звено удуртукчузу.

ДЫҢНАДЫГ

1990 чылдың май 5-те катап бадылаашкынның үезинде Сукпактың № 79 соңгулда округунуң участок болгаш округ соңгулда комиссиялары «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлуну каржыы-биле үрээнин Төп соңгулда комиссиязы тодаргайлап доктааткан. Бо айыткан соңгулда округунуң талазы-биле соңгулдаларны Төп соңгулда комиссиязы ук Хоойлунуң 49 чүүлүн удуртулга болдурбушкан, күш чок деп санаан болгаш Тыва АССР-ниң улус депутадын бүрүткээриндер ойталаан.

Ук округка катап соңгулдалар июнь 30-де болур.

ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

КИЖИЛЕРЖЕ ЧООКШУЛААР, ОЛАРЖЕ САГЫШ САЛЫР

● Партияның Бии-Хем район конференциязындан ●

Районнуң партия эге организацияларындан соңгуткан делегаттар Тураның Культура бажыңынга айыткан шагындан эрте чыглып келгеннер. СЭКП райкомунуң бюрозунуң отчёттуг үеде чоруткан ажыл-чорудулгазынга үнелелди бээри, ол чыл дээрге эде тургустунуушкунда эки дуржулганы кеңгередири, четпестерни дидими-биле илередип, ооң үндезин чылдагаанын тывары, ону кыска хуусаада эдерде тодаргай чүнү кылырын айтыры оларның кол сорулгазы болур.

СЭКП райкомунуң ийиги секретары Т. А. Парчин конференцияга илеткел кылгаш, партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының, СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелдерин районнуң партия эге организациялары, коммунистери, ажылчы чону калбаа-биле чугаалажып, ол чугула документилерни үнелеп көрүп, аңаа боттарының хамаарылгазын илередип, немелделерни, кызылдаларны кирерин саналдап турарын чугаалаан.

Илеткелчи партия райкомунуң бюрозунуң отчёттуг үеде чоруткан ажылын шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтээн. СЭКП райкомунуң кежигүннери, кандидаттары, партийжи-организастыг, идеология, социал-экономиктиг хөгжүлде айтырыгларының талазы-биле комиссиялары партия райкомунуң ажылын эде тургузар, чаартыр, ооң стилин, арга-методтарын сайзырангайжыдар дээш чамдык ажылдарны кылган. Хөй доктаалдар хүлээп алырын кызырган, хуралдаарын эвээжеткен, партия эге организацияларга, күш-ажылчы коллективтерге барып ажылдаарын көвүдеткен. Ооң уламындан партия эге организациялары ажыл-чорудулгазын экижидеринче угланган дээштиг хемчеглерни ап турар. Оларга «Кызыл тараачын» совхозта партком, ыяш ажыл-агыйында партия эге организациязы (секретарьлары В. Н. Гончаров, Н. Ф. Золотухин), Туран сүт-бараан фермазында, Сесерлиг салбырында № 1 хойжу бригадада партия бөлүктери (организакчылары А. И. Терских, Х. Л. Салчак) хамааржырын илеткелде айыткан. Районнуң партия организациязында 654 коммунист бактаап турар, оларны улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында быжыглаан. Партия кежигүннериниң хөй нуруузу көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде хаара туттунган, оларның аразында онаашкан ижинге ээ-харысалгалыг, ак сеткилдиг, чыл бүрүзүнде-ле планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседип чоруур бүдүрүлгениң мурнакчылары бүдүрүлге, совхоз бүрүзүнде бар. Оларның аттарын илеткелчи болгаш санал бергеннер адап турган.

СЭКП райкомунуң ажыл-чорудулгазының стили, арга-методтары эде тургустунуушкун үезиниң бедик негелделеринге ыракта четпейн турарын илеткелчи болгаш конференцияга санал берген делегаттар сагыш човап чугаалаан. СЭКП райкомунуң бирги секретары турган Ю. А. Чихачевтуң командылап чагырып дужаар эрги удуртулгазынга, партия эге организацияларының секретарьларынга, кады ажылдап, удуртуп турары кижилеринге каржы-хажагай чоруунга партия райкомунуң бюро кежигүннери удур туржуп шыдаваан, ооң уржуу-биле СЭКП райкомунуң партийжи-организастыг, идеологтуг ажыл-чорудулгазында улуг четпестер бар.

Конференцияга он тос кижи санал берген, оларның хөй нуруузу партияның ролюнуң, ат-алдарының кудулааныңга сагыш човап, ооң үнүп турар чылдагааннарын, ону экижидерде чүнү кылырын айтып турганнар. Орта хамаарыштыр делегаттар Ю. М. Некрасов, М. Н. Моллеров, М. В. Селина, Ю. Д. Лопсан, Ф. Ф. Лебедев, П. Ф. Бабычев болгаш өскелер-даа санал бергеннер.

Тураның № 1 школазында партия эге организациязындан делегат М. В. Селина сөс алгаш, партия райкомунуң ажылының дугайында отчёт илеткелде чаа чүве чогун, эрги хевээрин айыткан. Ылаңгыя улус өөредилгезиниң ажылының талазы-биле каш-ла домак кирген. Илеткел-биле делегаттарны баш бурунгаар таныштырарын, оода ооң тезистерин үлеп берген турарын саналдаан. Партияның ат-алдарының кудулап турарының чылдагааны ооң чамдык удуртукчуларында дээрзин чугаалааш, ооң чижээнге СЭКП райкомунуң бирги секретары турган Ю. А. Чихачевту киирген. Партия райкомунуң идеология ажылында четпестерни башкы шыңгыы шүгүмчүлээн. Чон ортузунда ажылды кошкаткан, оларның-биле сүмелешпейн, негелде, херегленделеринге сагыш салбастаан. Партияның ат-алдарын, ролюн көдүрер, В. И. Ленинниң камгалаар талазы-биле ажылды күштелдирериниң орнунга, ону сулараткан.

Партия райкомунуң ажылдакчылары, ылаңгыя инструкторлары партия эге организацияларының ажылынга боттуг дузаны, деткимчени чедирбейн турарын делегаттар чөптүг-биле шүгүмчүлээн, ооң чылдагааны-биле партия эге организацияларының дайынчы аргашиниээзи куду, коммунистерниң бот-идепкейи чавыс болуп артпышаан. Партияның ролюн, ат-алдарын көдүрер дээр болза, бо ажылды үндезини-биле экижидерин чаа ёзу-биле ажылдаарын партия райкомунуң бюрозундан шыңгыы негелдени салган.

СЭКП райкомунуң отчёт илеткелинде кадр айтырыы чугула черни ээлевээнин делегаттар А. К. Соян, З. М. Ооржак, Е. П. Анпилогова болгаш өскелер-даа чугаалаан. Партия райкомунуң бюрозу кадрларны шилип ап, ажылга таарыштыр тургузуп, кижизидип турарында улуг четпестер бар. СЭКП райкомунуң бирги секретарындан эгелээш, партийжи, күрүне сагылга-чурумун үреп турда, өскелериниң дугайында чугаалаары берге дээрзин олар айыткан. Сөөлгү ийи чылда районнуң партия эге организацияларының секретарьларының 38 хуузу, совхоз директорларының 60, көдээ Советтер күүскомнарының даргалары 30, кол специалистерниң 25 хуузу солушкан. Бо саннар болза, кадрлар-биле партия райкомунуң четпес ажылының херечизи-дир. Партия, совет, ажыл-агый органнарының, улус ажыл-агыйының кайы-даа адырының ажылын чедиишкинниг шиитпирлээринге кадрлар кол черни ээлээр болганда бо айтырыгны эң-не чугула көөрүн айыткан.

Конференцияга санал бергеннер СЭКП райкому ажыл-ишчилер, чон-биле сырый харылзаалыг ажылдавайн, оларның саналдарын, сүмелерин дыңнавайн, амыдыраарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш чогуур партийжи сагышты салбайн турарын шүгүмчүлээн. Санал берген көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хомудалы, негелдези эвээш эвес болган. Делегаттар-малчыннар «Саян» совхозтан Х. Л. Салчак, «Хадын» совхозтан Я. М. Андреев, «Ээрбек» совхозтан М. К. Куулар олар сөс алгаш, культура, эмчи, садыг ажылдакчылары коданнарга ховар барып турарын хомудаан. Оон-биле черлелештир малчын кижиниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш совхозтарның дирекциялары, АУК чөвүлели сагыш салбайн турарын СЭКП райкому билип тургаш-ла, олардан партийжи негелдени шыңгыы кылбайн турарындан көдээ ишчилерниң амыдыралында үндезин өскерилгелер болбайн турар.

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияга чүве чугаалааш, партияның ролюн, ат-алдарын, коммунистерниң авангардчы, партия эге организация бүрүзүнүң ролюн көдүреринче угланган ажылдарны калбартып чорударынче чылганнарның кичээнгейин угландырган. Ол болза амгы үеде кол айтырыг дээрзин демдеглээн. Масса чон-биле харылзааны быжыглаарының, аныяктар-биле ажылды эде тургузарының, Советтерниң ажыл-чорудулгазын идепкейжидериниң, интернационалчы кижизидилгениң шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларынга ол доктаагаш, СЭКП райкомунуң чаа составы бо талазы-биле чүнү кылырын чугаалаан.

СЭКП райкомунуң ажыл-чорудулгазын моон соңгаар экижидериниң хемчеглерин айыткан доктаалды конференция хүлээп алган.

Конференцияга партия райкомунуң, районнуң партия организациязының контроль-ревизия комиссиязының составтарын, партия райкомунуң секретарьларын соңгаан, СЭКП-ниң XXVIII съездизинче баар делегаттың кандидатуразын деңшиткен.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧАШТЫРЫП КИРИПКЕН

Хек-даваннар чазылгаш, каш хүн бурунгаар андарган девис кара чер-биле өңүн былаашканзыг, ногаарара берген сиген аразындан кызып көстүр. Шивилигниң ындыңда бедик тайгаларның баштарында меңги эривээн, а ооң эдээнде ховуларда тракторларның ажылы чымыштыг. Бии-Хем районда «Өөк» совхозтуң механизаторлары майның башкы байырлалының соонда тарылгаже кирипкен. Часкы тарылгага белеткенип тура, механизаторлар дөрт звенога үстүп ап, белен техниказын хөлгеленгеш, ховуларже үнүпкеннер. Орук аайы-биле бар чыда, чеде берген черивисте ийи чаштырыкчы ооллар тракторлар манап олурлар. А ырак эвесте трактор бисче чоокшулап олур. ГАЗ-53 маркалыг, доолдур кызыл-тас чүдүрген автомашина күчүлүг Т-150 тракторга уткуй халды берди. Чаштырыкчылар аңаа барып ажылдай берди.

Тракторнуң доктааш бергенин ажыглааш, звенонуң удуртукчузу Владимир Егоровка ужуражып, чугаалажы бердим:

— Владимир Васильевич, маңаа келгеш, силерниң чоруп орарыңарны чаштырыкчы Андрейден билип алдым. Звеноңарда каш кижи, чеже трактор ажылдап турарыл, тарылганы кажан эгелээниңер ол?

— Дүүн чаа-ла тарылгаже кирдивис, а ынчаарга бис ооң мурнунда часкы чер андарылгазынга турдувус. Бригада төвү бар. Аъш-чем хандырылгазы ажырбас. Дүъште, кежээ ийи удаа чемгерип турар. Чогум сууржe чанып, аңаа хонуп турар бис. Машина-биле механизаторлар ховуже чоруп турар. Доктаамал машинаны бижыглап каан. Звенода дөрт трактор, ДТ-75 маркалыг ийи, Т-150 маркалыг ийи-ийи тракторлар бар. Звенонуң хүлээнген чери 1800 гектар. Май 6-да шык базырылгазын дооскаш, улаштыр тарылгаже кирдивис. Дүүнден бо дүъшке чедир 150 гектарда тараа чаштынган. Дөрт тракторист, ийи чаштырыкчы, ийи чолаачы — сес кижи бис.

Тарааны кайыын ап турарыл, саттынган үрезин база бар бе?

— Тарааны Саян артындан база садып алган. Аржаанда төп шаңдан сөөртүр. Бээр эккээрде-ле хораннап каан. Ынчангаш шаңда боттарывыстың тараавысты хораннап турарын билир мен. Бо хүннерде черле доозуптар аргавыс бар. Ажылга туруушкуннар, техниканың үрелиишкиннери болбайн турар.

— Белеткелинер шырак турган-дыр аа, аренда азы бригада керээзи-бие ажылдап турар силер бе?

—Белеткел черле кайы-даа ажыл-агыйга турар. Бис база баш бурунгаар белеткенген бис. Тракторларны кижи бүрүзү күскү сезон соонда септээн. Чоорту кожуг машиналарынче кирдивис. Септелгени хуусаадан эрте дооскаш, үүрмек ажылдар кылдывыс. Амдызында кандыг-даа керээ чок. Совхозта кол экономист чогундан кайы-даа таладан керээ чардынмаан. Технологтуг карта тургузарынга шуптувус кириштивис. Санаашкыннар, бодалдар бар харын. Үе манаар эвес, керээ-даа чок ажылдап кирипкенивис ол. Техника септелгезиниң үезинде артык кезектерге-даа бергедешпедивис. Аңаа хандырыкчы Александр Балбарның киирген үлүү хөй.

— Звеноңар кежигүннери доктаамал ажылдап келгеннер бе, мурнакчылар база бар ыйнаан?

— Амдызында мактаныр чүве-даа чок ийин. Ынчалзадаа мону чугаалап кагза артык эвес боор. Чаштырыкчылар Андрей Мясников, Хемер-оол Сюрюннуң ажылын мактап болур. Трактористерден Владимир Исаев үш чыл дургузунда, а чолаачы Антон Сендажы ийи дугаар чыл бо звенода ажылдап турар. Евгений Гусев, Виктор Толстиков чаа ажылдап кирген-даа болза, база-ла өске эш-өөрү-биле деңней. Ниитизи-биле кижи бүрүзүнүң соруу чаңгыс.

Бригада төвүнге келиривиске, ында столованың поварлары, авашкылар — Тамара Александровна, уруу Людмила Валерьевна Калягиналар амданныг, чаагай аъш-чеми-биле ажылдаан кижилерни чемгере бердилер. Оон улаштыр чоруткаш, Ажыг-Хөл дужунда ажылдап турар Сергей Давааның звенозунга келдивис. Дүъштеп алган механизаторлар Таңгыт-оол Ховалыг, Алексей Маады, Ужар Хертек, Анай-оол Серен-оол болгаш өскелер-даа кыска чапсарда хөглүү деген чугаалашпышаан, ажылдап кирипкенниллер. Тараажыларның бөгүнгү ажылының түңнели күзүн көстү бээр. Чаагай дүжүттү ажаап алырынга оларның бүзүрели улуг.

Вячеслав МОНГУШ.

ЧУРУКТА: чолаачы Антон Сендажы чаштырыкчы Хемер-оол Сюрюн-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДУРЖУЛГА БАР-ДЫР. ӨӨРЕНЗЕ, ОРГАНИЗАСТАЗА

Барыын-Хемчик районнуң совхозтарында күш-ажылды организастаарының дepшилгелиг аргаларын шиңгээдир, ээлиш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, хөй орулга алыр талазы-биле чамдык көскү чедиишкиннер бар. Керээлиг, бот-орулга-чарылгалыг коллективтерде ажыл төлевири төнчү продукциядан болгаш нитти чарыгдаллар, камналгадан хамааржыр чүве болганда, ындыг коллективтерде кижи бүрүзүнүң материалдыг сонуургалы, харысалгазы улгаткан. Ооң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедип, продукцияның бот-үнези чиигээн.

Керээлиг коллективтерниң ажылының түңнели «Хемчик» совхозта өскелерниинден дээре. Чечекмаа Иргиттиң 10 кижилиг звенозу эрткен чылын 330 тонна картофель алыр планын 479 тонна чедирген, бир гектардан 145 центнер дүжүттү алган, центнер картофельдиң бот-үнези 16 руб. 34 көпеек болуп, 2 рубль 14 көпеекке чиигээн. Орулга-биле чарылганың ылгалы улуг, звено кежигүннери 17851 рубльди үлешкен. А Аркадий Куулларның звенозу 35 гектардан 403 тоннаны ажаап алгаш, планын 115 хуу боттандырган. Ол ышкаш Амыр-Кара-Салдың, Мартаңоол Сааяның, Борис Доңгактың, Болат Хомушкунуң мал чеми база тараа өстүрер звенолары дыка кызымак, түңнелдиг ажылдаан. Ынчалзадаа Антонина Хомушкунуң, Дадар-оол Сааяның, Антон Хомушкунуң звенолары багай ажылдааш, планныг орулгаларын күүсетпейн барган. Ында күш-ажылдың организациязы четпес, чаа арганың алыс утказын улус эки-ле билбейн барган.

«Барлык» совхозта тос коллектив хову ажылында керээлиг ажылдап турар. Олардан Көк-оол Сааяның, Оттук-оол Ооржактың, Михаил Наксыл-оол, Доржу Хертектиң удурткан коллективтерни айтып болур. А «Шекпээрде» Эрес-оол Моңгуштуң үшле кижилиг картофель өстүрер звенозу совхозунга 4221 рубльдиң орулгазын киирген.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кайы-даа ажыл-агыйда керээлиг коллективтерден эки дуржулгалыглар бар-дыр. Шуут-ла боттарында база кожаларында-даа ындыг арганы херек кырында көргүскеннерден өөренир, оларның дуржулгазын нептередир ужурлуг. Арга бүрүн бар.

Күш-ажылды организастаарының дepшилгелиг аргаларынче шилчээннерде четпестер ам-даа бары илерээн. Аңаа бир-ле дугаарында ажыл төлевириниң талазы-биле керээде айыткан чүүлдерни совхозтар чедир бербейн турары хамааржыр. Эрткен чылын база ооң мурнунда-даа «Хемчик» совхозтан Мартаң-оол Сааяның, Болат Хомушкунуң, «Барлыктан» Сосне Ооржактың, Алдын-оол Маадыр-оолдуң звенолары ындыг айтырыгларны көдүрүп келген. Моон чылдагааны чүл дээрге, ажыл-агыйларның экономистери, бухгалтерия ажылдакчылары аренда керээзинче киргеннерге хамык чүүлдерни чедир тайылбырлап бербес, негелделерин чаңгыс аай кылдыр көөр чоруктан болуп турар. Борта көдээ ажыл-агыйның специалистери база буруулуг. Оон аңгыда, күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдери бар.

Барыын-Хемчик районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының бүдүрүлгелеринде, организацияларында болгаш совхозтарында дepшилгелиг аргаларны шиңгээдип турарының дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели чоокта чаа чугаалашкан. Ында четпестерни айыткаш, ону чайладырының оруктарын сүмелээн. Чаа арга-биле ажылдаарга ажыктыг-дыр дээрзин көрүп, билип турар улус ону организастаарында четпестерни дораан эдер ужурлуг, аңаа артык чарыгдаллар, үедаа негеттинмес. Чүгле күзел херек.

Бот-орулга-чарылга үезинде хөй орулга алырының эң-не бадыткаттынган хевири ол ышкажыл.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.
Барыын-Хемчик район.

Парлаттынган соонда

БОЛБААН ХУРАЛ

Бо чылдың № 97 «Шынга» Эрес-оол Сааяның мындыг эгелиг шүгүмчүлелдиг чүүлү парлаттынган. Ында Барыын-Хемчик райпо баштаар чериниң чер-черден чалаткан херегленкчилер төлээлериниң болгаш чалатканнарның хуралы чогуур үезинде эртпээнин бижээн. Бо материалга хамаарыштыр Респотребсоюзтуң организас-массалыг ажыл чорудар килдис эргелекчизи К. С. Саттың редакцияга берген харыызы мындыг:

— 1988 чылда херегленкчилер ниитилелиниң отчёт-соңгулдалыг хуралы болуп эрткен. Ынчан хуучулар хуралынга ооң төлээлерин, хыналда органнарын база баштаар черин беш чыл хуусаалыг соңгуп алдывыс. Ону чорударда Уставтың дөрткү эгезинде 22 болгаш 25 чүүлдерни удуртулга болдурган турган. Ынчангаш маңаа херегленкчилер ниитилелинде чамдык харысалгалыг ажылдакчыларның хуучуларның отчёт соңгулдалыг хуралынга кылган частырыгларын тодаргайлап көрейн.

Чоннуң чурттап турар черлериниң аайы-биле хуучулар хуралдарын эрттирип турар үеде, төлээлер беш чылдыг соңгуткан турбуже, ону херекке албайн, чаа төлээлер соңгуп, Уставты хажыткан. Мындыг кара туразында кылган өскерилгелерниң түңнелинде, хуучулар төлээлеринге беш чыл хуусаалыг соңгутканнар келбейн барган. А оларның орнунга чаа соңгутканнар келген болган. Бо бүгү чогум кымның буруузул? Ол дээрге районнуң херегленкчилер ниитилелинде организас-массалыг ажылдар чорудар инструктор О. И. Кустов-тур. Уставты ол биле турбуже, харысалга чок чоруун көргүскен. Ол ышкаш база-ла ында ажылдап турар харысалгалыг ажылдакчылар Г. Ш. Доңгак, партия эге организациязының секретары Ч. Ш. Саая оларның мындыг хажыдыышкын кылганынга организаторжу чоруу идепкейлиг болган. Мындыг хажыдыышкынның кол сорулгазы — амгы үеде херегленкчилер ниитилелиниң баштаар чериниң даргазының хүлээлгезин күүседип орар В. К. Соловьёвту бо албан-дужаалдан эрттирбези.

Уставта ажылга удуртулга болдурар чүүлдерни тооп көрбейн барган частырыгларны эдери-биле дараазында ажылдарны кылыр бис. Уставты хажыткан участоктарга база катап хуучулар хуралын эрттирер. Ол-ла хуралга мурнунда соңгуткан төлээлерниң эргезин хевээр арттырар. Ынчалзажок турган участогундан өскээр чоруткан хуучу төлээзи болгаш кооперацияның участок комитединиң кежигүнү бар болза, ооң орнунга чедир соңгулданы кылып болур. Бо ажылды шын чорударынга районда кооперацияга хамаарылгалыг удуртукчулар, райпонуң бүгү ажылдакчылары, тускай эртемниглери демниг киржилгелиг болурунга бүзүрелди илередир апаар.

ХОНАР ЧЕР ТЫВЫЛБАС

Кижи дугайында сагыш салыышкынын солун, сеткүүл дамчыштыр номчааш, бистиң республиканың база совхозтар удуртукчуларының талазындан кижилер-биле ажылдың кошкаан, олче чогуур кичээнгей салбайн турарын элдепсинер мен. Чижек кылдыр найысылал Кызылды ап көрээлинер. Республика төвүнге бир хүнде безин амы-хуузунда, аарыг-аржык дээш, албан-даа ужурунда та чеже кижи кээп турар чүве. Ырак-узактан келген шак ол кижилер чаңгыс хүн дургузунда чорук-херээн бүдүрүп алыр эвес. Ыяап-ла хонар ужурга таваржыр боор чүве-дир.

Көдээде чурттап турар кижилерниң дөргүл-төрелдери шуптузу-ла кайын хоорайда чурттап турар чүве деп. Найысылалдың төвүнде «Кызыл», «Мөңгүлек» ийи-ле аалчылар бажыңы бар боор чүве-дир. Орта хонар дээш баарга, үргүлчү-ле калбак ыяшта: «Хонар чер чок» деп бижип каан турар. Ам хонар, дыштаныр чер бар эвес, канчаар боор, дүн чарып алыр аргазын харап, автовокзалга баар кижи болдум. Аңаа келирге, ында кижи олурар сандайларны кижилер долдур ээлепкен болур чорду. Мен, бо материалдың автору, бир катап даш шала кырынга плащ тонумну дөжеңип алгаш, арай деп дүн эрттирип алдым.

Республика төвү Кызыл хоорайга аалчылар бажыңын кажан элбекшидир тударыл? Мен черле кайгаар-дыр мен. Аалчылар бажыңын тудуптарга, оон каража-когарал үнмес, харын-даа орулгалыг болуру чугаажок. Чоннуң чаагай чоруу дээш акша харамнанмас болза, эки деп бодаар мен. Кижи дугайында сагыш човаашкын чүгле аалчылар бажыңының тудугларының добсту бээри-биле шиитпирлеттинмес болгай. Маңаа бир-ле дугаарында ында ажылдап турар кижилерниң үнүп-кирген чонунга эвилеңээлдек хамаарылгазындан бот-боттарывыска бүзүреливис улгадыр апаар. Ынчангаш кадрлар айтырыынче удуртур даргаларның кончуг кичээнгейлиг болурун күзээр мен. Аалчылар бажыңынга чамдыкта хонар чер чок болуп турарының чылдагааны оон удуртукчуларының кижилер-биле ажылды сулаpатканында деп бодаар мен.

Моңгуш ООЛЧУКАЙ.
Чөөн-Хемчик район.

«БИЛИГ» НИИТИЛЕЛИНИҢ ПЛЕНУМУ

Районнуң «Билиг» ниитилелиниң ээлчеглиг пленуму болуп эрткен. Аңаа ооң даргазы Сергей Дуганович Хертектиң 1989 чылда чорудуп келген ажылының отчедун дыңнаан.

Ниитилел 18 янзы-бүрү черлер-биле азы 5 ажыл-агыйлар, 13 ажылчын бүдүрүлге коллективтери, албан черлери, организациялар-биле 2220 акшага керээ чарып ажылдаан.

440 лекция номчуур планын 456 лекцияга номчуп, 10 муң ажыг кижини ынаар хаара тутkan. Лекция номчуур 75 кызыл-булуңнар, культура бажыңнары паспорттаттынган. Тус черниң радиозун дамчыштыр 28 лекцияларны кылган.

Ниитилелдиң 18 эге организацияларында 167 лекторлар хаара туттунган. Ында 40 партия кежигүннери, 80 херээженнер кирип турарлар. Лекторларның 84-ү дээди болгаш 83-ү дооспаан дээди эртемниг.

Партия ажылдакчылары — 14, Советтерниң — 10, эмчилер — 23, тускай эртемниглер — 35 кижи. Республиканың «Билиг» ниитилелиниң 13 лекторларын чалап, районга солун лекцияларны номчуткан. Лекторларның аразындан эң хөй лекцияларны номчааннарны илеткелчи адаан: Долгар Ондаровна Оюн-Баштаа (улус судьязы), Белзеймаа Бады-Бековна Достай (кижи эмчизи), Александра Даваевна Балчыт (эмчи), Каадыр-оол Аранмакеевич Оюн (прокурор), Шулук-Кара Сатович Кочага (райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи), Кушкаш биле Идам Самбуулар (эмчилер) оон-даа өскелерниң аттарын уламчылап болур.

Лекторлар ажылын коллективтерниң иштинге билдилиг организастап келген албан-черлери, бүдүрүлгелер, партия эге организациялары бар. Оларга районнуң төп кижи эмнелгези (Б. Б.-Б. Достай), Самагалдайның долу эвес ортумак школазы (О. С.-Б. Арапчор) база Берт-Даг ортумак школазы хамааржыр.

РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң, болгаш чер-чер Советтериниң соңгулда кампаниязының талазы-биле хөй-хөй лекциялар номчуттунган. Районнуң идеология ажылдакчылары чидиг тургустунуп турар айтырыгларга доктаап, ылаңгыя националдар аразының харылзааларының, эрге-хоойлу айтырыгларының, Европа чурттары болгаш делегей байдалының, наркомания, токсикоманияның уржуктарының дугайында хөй-хөй лекциялар номчуттунган.

Районнуң «Билиг» ниитилелиниң ажылында четпестерни адавайн барып болбас. Көдээ ажыл-агый, экология, атеизм темаларынга лекциялар эвээш болуп турар.

Чамдык партия ажылдакчылары бо ажылче сагыш салбас чүүлдери бар. Илеткелчи оон чижээнге Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң парткомун, оон секретары Седип-оол Доңгактың адын адаан.

Пленумга санал бергеннер: Алдын-кыс Кунаа-Сиирин, Седен-оол Оюн, Дайынчы Дамба-Хуурак, Билзеймаа Достай, Чооду Эртине четпестерни демдеглээн. Аныяктарның сеткил-сагыжын сонуургадыпкы дег чаа айтырыгларны көдүрбейн турар. Тыва национал культура болгаш тыва дыл, чаагай чаңчылдар дугайында база эвээш. Херээженнер айтырыын кичээнгейге албаан, «төгерик стол», дискуссияларны калбартырын, микрорайоннарга чедип, кижилер-биле ажылды күштелдирерин олар сүмелээннер. Лекторлар хуралдар, кинолар мурнунда үени ажыглап турарын шын эвес деп дорт айытканнар.

Пленум чугаалашкан айтырыгга дүүштүр тускай программаны хүлээп алган. Пленум кежигүннерин болгаш президиумну соңгаан. Районнуң «Билиг» ниитилелиниң даргазынга Дайынчы Дамба-Хууракты, харысалгалыг секретарынга Кертик-кыс Кидиспейниң бадылаан.

Районнуң «Билиг» ниитилели 1990 чылда бодунга кылыр ажылынга чаа чүүлдерни тып, чогаадып шыдаар дээрзин илереттинген.

Моторк ТИРЧИН.
Радиоорганизатор.

КОРГУНЧУГ «ЧАРЛЫК» *Чагааның изи-биле*

Ийе, бо материалды ындыг эге-биле бижиир бодадым. Мында фактылар, болуушкун үр апарган, эрткен-барган чүве коптарган дээш номчукчулар мени, редакцияны-даа чемелей бербезин. Амыдыралга частырыглар турар, ону маргышпас мен. Ынчалза-даа мында ооң дугайын бижээним частырыг коргунчуг-дур. Ону бодааш, тооолдарга хааннарның кам-хайыра чок шаажылал, эрээ дугайында чарлыктары-дужаалдары сагышка кирер-дир.

Бистер совет хамаатылар бис, бистиң эрге-ажыывысты Советтер камгалап турар. Чеченчидип чугаалаарга, ол дээрге бистиң хамааты кижи бүрүзүнүң нези, адазы, болчукчузу. Бергелерге таваршкаш, хамыктың мурнунда көдээ, суур, хоорай Совединге баар, оон дуза дилээр бис. Сеткиливисти күүскомнуң удуртукчуларынга тө каап бээр, оон дузаны алыр-даа бис. Оларның ажылының кол утказы, сорулгазы-даа ындыг. Ынчалзадаа...

Чамдыкта мырынай делир болур. Ол дугайында ховар, ынчалза-даа чаңгыс болган таварылганы чоңга чарлап дыңнадыр бодай-дыр мен. Чок, мында шүгүмчүлелге таварышкан удуртукчуларның ат-алдарын баксырадыр дээш эвес, а олар хамыктың мурнунда дүрүм-хоойлунуң эки билип алзын дээш, ийиле олар дээрге чоннуң эрге-ажыы дээш ажылдап турарын база катап кичээндирер дээш бижиирим бо. Багын чугаалаарга бачыды арлыр деп мерген сөстер бар.

Херектиң ужуру мындыг, 1990 чылдың февраль 28-те Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң Краснояровка сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары Чыртай-оол Оюн баштады 7 кижиниң ат салганы чагаа-хомудал келген. Оон чаңгыс сөс-даа казывайн, маңаа киирейн: **«Эргим редакция! Малчыннарның, кадарчыларның хуузунда малы ферма девискээринге кирерге, боолаар дээн дужаал күштүг бе? Чамдык кадарчылар малдарын соккулап, эътке ажыглап туруп берген. Ферма ажылдакчыларынга мал тутпазын дээни. Совет эрге-чагырганың бо чарлыышның дугайын тайылбырлап бээрин диледи... Солун дамчыштыр харыы бээрин дилединвис».**

Малчыннар ол чагаазынга Балгазын көдээ Совединиң күүскомунуң 1989 чылдың декабрь 22-де хүлээп алганы № 60 шиитпирни кожуп каан. Ында күүском даргазы Л. Шленчик биле секретары Е. Ткаченко аттарын салбаан-на харын, ынчалза-даа ук күүскомнуң сүлделиг таңмазын баскан.

Шиитпирниң сөзү мындыг: **«Шиитпир № 60. Краснояровка суурнуң девискээринге хайгаарал чок малды адып-боолаар дугайында.**

Краснояровка суурда ферманың девискээринге мал-маганның аңаа хостуг чоруп турары-биле холбаштыр улус депутаттарының Балгазын көдээ Совединиң күүскомунуң шиитпирлээри болза:

1. Краснояровка суурнуң девискээринге база ферманың бодунуң девискээринге адып-боолаарын чөпшээрээр».

Мында черлик ыт дугайында эвес, а мал-маган дугайында чугаа чоруп турар-дыр. Барып-барып бо шагда ээзи чок мал канчап турар чүве ийик?! Ажыы-биле чугаалаарга, шак мындыг чагааны, шиитпирни номчааш, караамга бүзүреведим. Канчап бүзүрээр боор, ындыг деп чүвени аңаа кижи канчап сактып бодаар боор?! Көдээ Совет, ооң күүскому харын чурттакчылар мал-маганныг болзун дээш хемчег ап, оларга дузалажып турар үе-дир бо. Ам канчаар, чоннуң айтырыынга харыылаар апаар. Баштай-ла Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң юрисконсультантызынга бардым. Юрист шуут-ла кайгады, райкүүскомче телефоннады. Оон канчаар, ийи документини хоолгалааш, Таңды райкүүскомче чоруттувус.

Кезек үе эрткенде, улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазы М. Ч.-А. Моңгуштуң ат салганы дараазында харыы келди. Ону база маңаа киирейн: **1990 чылдың март 12-де силерниң чорутканыңар чагаага харыылаарым болза, шынапла, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң директору В. Ч. Чучевтиң дилээ-биле Балгазын көдээ Совединиң күүскомунуң секретары Е. Ч. Ткаченко күүскомнуң хуралынга баш удур чугаалажып дугуруш-пайн-на «Краснояровка суурнуң девискээринге хайгаарал чок малды адып-боолаар дугайында» шиитпирни 1989 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган.**

Шиитпир шын эвес болгаш юридиктиг күш чок.

Эрге-хоойлу билиглериниң куду деңнелдии, документилер тургузарда оваарымча чок болганы дээш улус депутаттарының Балгазын көдээ Совединиң секретарын доңгуткан.

1990 чылдың апрель 3-те район Совединиң күүскому 1989 чылдың декабрь 22-деги № 60 шиитпирни солаан».

Мындыг боор-дур. Балгазын көдээ Совединиң күүскомунуң шак ындыг шиитпиринден корткаш, ону күүседир дээш та чеже кижи бодунуң кызыл күжү-биле азырап алган мал-маганын чарыгдаан? Шак мындыг харысалга чок чорууvус-биле албан черлериниң, удуртукчуларның нити ат-алдарын кудуладып турар таварылгаларывыс база бар. Кижи бодаарга, көдээ Совет күүскомунуң ажылдакчылары мындыг бөдүүн айтырыгны кандыг-даа тайылбыр, сургаал чокка билги дег. Мында чоннуң хуузунда малының дугайында чугаа чоруп турар болгай. Совхоз директору кижи база күүскомга ындыг дилег киирип чыдар чөгенчиин көрүнерем.

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазында бир эгениң адын «Партияның политиказының төвүнде — кижи» деп адаан. Моон утказын хандыр бодап көрээлинер. Ол дээрге партия болза, кижи дээш, ооң хамыкла негелде-херегленделерин хандырар дээш ажылдаар дээни ол-дур. Чоннуң хууда малмаганы дээрге база-ла күрүнениң, ниитилелдиң байлаа.

Чер-чер Советтери улустуң хуузунда малын кадарарын организастаар ужурлуг. А Балгазын көдээ Совединиң күүскому ындыг ажылды чорудар орнунга коргунчуг «чарлыкты» үндүрген, оон-биле чурттакчыларынга харын каража чедирген, бодунуң ат-алдарын баксыраткан-дыр. Чеди катап хемчээр, чаңгыс катап кезер деп үлегер чугаа бар. Бисти сагындырып, кичээндирип турар утаалыг сөстер ол-дур.

Селен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Төөгүнүң балалчак арыннары

ЫЫ-СЫЫЛЫГ КОМСОМОЛ ХУРАЛЫ

1949 чылда Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунга өөренип келген мен. Ынчан ооң директору Тадар-оол Найдамович турган чүве. Тываның районнарындан келгилээн хөй-хөй аныяктар-биле таныжып ап, чаа өңнүктерлиг болган мен. Ол үеде көдээден келген сургуулдар орус дылга кошкак болган ужурунда, 1-2 курстарга орус дылдан аңгыда, бүгү эртемнерни очулдурукчуларлыг өөренип турган бис.

Мен бирги курска өөренип турган, 2-ги зоотехник салбырынга Александр Оюн (Макардаа дээр чүве) деп оолду магадаар мен. Ол орус болгаш тыва дылды кайызын-даа эки билир. Орус дыл кырында солун чечен чогаал номнарын чурттап турар өрээливиске бисти долгандыр олуртуп алгаш, тыва дылга очулдуруп, саададыр номчуп бээр турган. Солун кино дээнде, бисти эдертип алгаш, чоогунда олуттарга олурткаш, кинода болуушкуннарны тайылбырлап берип олурар. Көдээ ажыл-агый техникумунга урам чүүлдүг ол удуртуп турган. Ылаңгыя орус, тыва оолдардан дыңнаарымга, Кызылдың хөгжүм-шии театрынга балет артизи турган кижи болган.

Макарның олче кире берген чылдагааның мындыг дээр: школага өөренип турар үезинде оолду школадан үндүрүпкен. Чүге дээрге ооң адазы Алыжап деп кижи «контр» дээш шииттирген. Оон соонда Александр Оюн ажаалда-хайгаарал деп чүве чок, хоорай кезип, орус, тыва оолдар-биле катчып алгаш, душкан-на черинге хонаттап, тоңап чорда, театрның хоочун артистери Мунзуктар, Кок-оол, Өлзей-оол олар театрга кийрип алгаш турганы ол чүве-дир. Театрга турган таныш салбыры сөөлүнде дүже бээрге, ооң техникумче кирген ол.

1950 чылдың декабрь айы азы 1951 чылдың январь, февраль айлары чүве ийикпе, оозун эки билбейн тур мен. Кыш турган чүве. Техникумнуң комсомолчуларының хааглыг хуралы боор деп чарлал астынган. Комсомол организациязының секретары Каваа Оюн (Ээрбек чурттуг, ол амгы үеде бистиң аравыста чок), оралакчызы Бай-Тайга чурттуг Доржу Салчак. Ол амгы үеде Кызыл райкүүскомунуң улус өөредилге килдизиниң инспекторунда ажылдап турар). Техникумнуң хуралдаар залын кежээ комсомолчулар доллдур олурупкан бис. Хуралдың айтырыы чаңгыс чүүл: ленинчи комсомолдуң үрээлерин арыглаар, бүтпес «контр» улустуң ажы-төлүн комсомолдан үндүрер.

Улаштыр секретарь база-ла чугаалады:

— Бир дугаарында Барыын-Хемчиктиң Аянгаты чурттуг бүтпес «контр» Ооржак Бүдүп уруу Үрзетпаа Бүдүп туруп келинер. Адаңның үүлгедип турган контрреволюстуг херээниң дугайында чугаалап тур — деп, секретарь дужаай-дыр.

— Мен ачамның херээниң дугайында чүнү-даа билбес мен, «контр» херек кылган дээш шиидип чорудупкан мындыг чүве-дир.

— Ажы-төлү черле дыңнаан, билген турар болгай. Чажыргаш чоор силер ону — деп, бир кижи үн берди.

— Эргим эш-өөрүм, башкыларым, моон өске чүнү чугаалаар мен. Чүнү-даа билбезимне шын — дээш, хөөкүй Үрзетпаа караның чажын чодуп, ыглаап турупкан. Оон-биле кады залда эш-өөрү кыстар база шужүнейни берген.

— Адаңның үүлгедиин камгалап турар болганыңда, комсомолдан болгаш техникумдан үндүртүр болган бо-ла-дыр — деп, Каваа Оюн чугаалады.

— Өршээп көрүңер эш-өөрүм, башкыларым, оода-ла техникумну доозуп ап көрейн — деп, Үрзетпаа ыглап дилеп турда-ла, тооваан.

— Моон дүрген чайлап беринер — деп, президиум столундан бир-ле кижи дужаапты.

Хөөкүй Үрзетпаа ынчаар ыглап базып үне бергенин ынчангы эш-өөрү кайын уткан деп. Бадылаашкын кылырга, эвээш кижи хол көдүрген.

Оон соонда улаштыр Александр (Макар) Оюнну тургузупкан чүве болгай. Ол-ла айтырыгларны салгылаан. Ол база-ла адазының «контр» херээниң дугайында чүнү-даа билбезин чугаалааш, бодунуң кээргенчиг салым-чолун өөрүнге чугаалап, база-ла өршээл дилээн сөстерин орус, тыва дылга ээрежип турган.

Директор Тадар-оол мынча дээн:

— Үстүкү черлерден айтыышкын ындыг чүве-дир, Оюн. Бистер ону күүседир апаар бис. Ынчангаш бо шактан эгелээш, моон чайлап беринер.

Ол чылдың часкаар Макар «Туүйбу заводунда ажылдап тур мен» деп, идик-хеви кызыл доозун-довурак болу берген, чадаг-тергелиг өөрүнге өй-өйде ужуражып кээп турар чүве болгай. Оон соонда бир чыл ажып, өөрү техникумну доозар, күрүне экзаменнери эгелээр чоокшулаанда, та кайын чөпшээрепкен чүве, экзаменден дужаап кээп турар болган. Үрзетпаа база экзамен дужаап чоруп турар болган. Кайызы-даа техникумну доозуп алганнар. Александр зоотехния, ветеринария салбырларының дипломнарын ийиңдирзин «кончуг эки» деп демдектерлиг дооскан.

Александрның оон ыңайгы салым-чолунуң дугайын, өлүгдиринин-даа билбес мен. Үрзетпаа Бүдүповна техникум соонда, Красноярскиниң педагогика институдунуң биология факультедин доосказ. Барыын-Хемчик районнуң школаларынга башкылап чораан.

Ол хуралдың сөөлүнде, база-ла комсомолдуң хааглыг хуралы болур деп чарлал астына берген тур. Ам кымнар деп комсомолчуларны хуралга көөр дээн ирги дижип, бүдүү кайгап чугаалажып турар бис. Кежээ залды биезги дег база-ла доллдур олурупкан бис.

Каваа Оюн хуралды ажыткаш, хүнүнүң айтырыын дыңнатты. База-ла «контрлар» ажы-төлүн комсомолдан арыглаар дугайы.

Шагдан тура бо Кызылга чурттап келген Наксыл Бадамдаевич Оюн деп «контр» кижиниң уруглары Зоя Наксыловна Серен биле Анна Наксыловна Белекей оларның херээн хуралга көөр болган. Бир дугаарында Зоя Серенни (шаанда Кара-кыс-даа дээр) айтырган. Ол техникумнуң сөөлгү курузунга өөренмишаан, очулдурукчу башкы болуп ажылдап турган чүве.

Зоя Наксыловнаның ыглап тургаш чугаалаан кээргенчиг сөстериниң чамдызы мындыг: «Ачамның дугайында чүнү-даа билбес мен, «контр» херектиг кижи дээш шиидип чорудупкан чораан. Дуңмам-биле йелдиривисти, херек кылып каан чүве дег, эш-өөрүвүстүң мурнунга тургузуп, буруудадып, байысаап турарын бодап кээрге, дыка-ла муңгараанчыг-дыр. Кончуг-ла бак салымныг угбашкылар-дыр бис. Биске өршээл көргүзер чүве турган болза, өртемчейни-даа эргир ыйык бис».

Оон хурал даргазы санал бээрин дыңнадыптарга, ынчан үшкү курстуң студентизи (адын уткан мен) бир оолдуң саналы кончуг-ла шын болган: «Зоя Наксыловнаны мында көрүп турарывыс ёзулуг болбаан каржы херек-тир. Чүнү канчапкан дээш мону буруудадып турар бис, арыг хандыг, ак сеткилдиг, топтуг, бүдүштүг Совет Эвилелиниң хамаатызы-дыр. Ынчангаш Зояны комсомолдан үндүрбес деп комсомолчулар негеп тур деп протоколга бижиир деп саналдыг мен».

Бадылаашкын кылдырарга, үндүрер деп каш борбак кижи хол көдүрген, сөөлүнде бодаарымга ол чүнүң-даа ужурун билбээн улус хире чораан. Барык комсомолчулар шупту чыгыы удурланган. Ынчалза-даа хурал даргазы туруп келгеш:

— Үстүкү черден келген айтыышкынны бис күүседир апаар бис. Бодап көрүңер даан, комсомол обкомунуң бирги секретары, моон ашаа Сергей Болушпаевич Серенни «контр» кижиниң уруун алган дээш ажылындан халап каан болгай. Ынчангаш бис база Зоя Наксыловнаны комсомолдан болгаш техникумдан үндүрер апаар-дыр бис, чайлап беринер че, башкы.

Оон соонда Анна Наксыловнаны тургузупкан. Ол дээрге техникумнуң бирги курузунга өөренип турган комсомолчу болгай. Ооң мынчаар чугаалаанын сактып ор мен: «Мээң аламның «контр» херээниң дугайын билбес мен. Эш-өөрүм мээң салым-чолумну шиитпирлээр ыйнаан. Мен өг-бүлелиг кижи болгай мен. Өөм ишти партия обкомунда инструктор болуп ажылдап турар Белекей деп кижи. Бо хүн дег, менээ аар-берге хүннер назынымда таварышпаан. Чүгле дилээм — мени техникумдан, комсомолдан үндүрбейн көрүңер».

— Хомудал билдириишкин дээш үстүкү черлерже кирип турган, чүвениң аяңын билип аар силер, дуңмам, ам хуралдан чайлап беринер — деп, очулдурукчу башкы А. Допчаа, комсомол организациязының секретары О. Каваа суглар чугаалаарга, Анна Наксыловна ыы-сыылыг үнүп чоруй барган.

Бо ажык-чарлыг чоруктуң үезинде 1950-1951 чылдарда репрессияга таваржып турган комсомолчуларны бижиир-дир деп бодааш, ол үелеги комсомолчуларның боттары-биле ужурашкаш, бо чүүлдү бижээн мен.

Зоя Наксыловна Серенниң чугаазы-биле бо чүүлүмнү доозайн:

— Бисти ынчан техникумдан үндүрген чылдагааны бистиң ававыс «контр» Даачайның кадайының кады төрээн дуңмазы боорга ынчап турганы ол. Ачавысты ол дээш шиидип чорудупкан (1938—1943 чылда). Мээң дуңмам Анна Белекей техникумдан үндүрткеш, ол-ла хевээр эртем чедип албаан, ынчаар-ла чурттап чоруур. А мен хамык черлерже билдириишкин бижип тургаш, 2-3 чыл оралдажып келгеш техникумну бот-өөредилге-биле доозуп алган мен. Мени ынчан техникумнуң комсомол хуралынга үш катап көрген. Ооң соонда мени шуут хооркомче шилчидипкен. «Комсомол обкомунуң бирги секретары Серенни үндүрген-дир, а ооң кадайының аваа кижини канчап үндүрер чүвел» деп, «Сылдысчыгаш» солуннуң редакторы орус оол (адын уттупкан-дыр мен) удурланып турган. Обкомнуң төлээзи Поляков деп кижи «Чеже маргыжып турар сен, билеедиң уштуп салып каг» дээрге, ыглап тура, билеедимни ооң мурнунга салып кааш, үнүп чоруй барган мен. Техникумнуң комсомол комитединиң секретары Каваа бир-ле катап хурал соонда менээ ужуражып келгеш, чугаалааны мындыг чүве: «Зоя Наксыловна, мени С. К. Тока кабинединче келдирип алгаш, силерниң техникумда «контр» Наксылдың уругларын комсомолдан болгаш техникумдан үндүрер силер дээн, ынчангаш ооң айтыышкынын күүседип турар улус-тур бис».

Ачам Наксыл ТАР-ның баштайгы үнүп турган «Үнэн» (оон соонда «Хостуг арат», «Шын» апарган) солуннуң редактору болуп ажылдап турган. 1938 чылда ТАР-ның Дээди судунуң оралакчы даргазы тургаш, шииттирген.

Факт-барымдааларны документилерни көрүп тургаш, ачавысты агартып, шын түңнелди үндүрер боор деп, ажы-төлү, бистер бүзүреп турар бис».

Донгак ДЫРТЫК.
Күш-ажылдың хоочуну, башкы.

ТИИЛЕЛГЕНИҢ ДӨРТЕН БЕШКИ ЧАЗЫ

Улуг Тиилелгениң дөртен бешки чазының байырлалындан фото-чуруктарны мында киирдивис. Кызыл хоорайның Ленин аттыг шөлү дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарын оларның салгакчылары — аныяктар хүлээп ап турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң хөректеринде орден-хавыялар эртенги хүнге чырыткыланып чайынналды. Оларның чамдыктары уругларының уруглары-биле байырлалга кады келгеннер.

Бо байырлалга Мооллдуң кызыгааржылары база киржип, Лениниң тураскаалынга чечектерни салышкан. Бичии школачыларны пионерге хүлээп алыр дугайын РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Л. С. Новикова дыңнатты. Дайынның хоочуннары уругларга пионержи галстуктарны баглап бергени бистиң ол бичии салгакчыларывыска кажан-даа уттундурбас боор. Афганистанга эрес-маадырлыг тулушкаш келген аныяк дайынчылар бо байырлалга киржип, тураскаалдарга чечектерни салган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

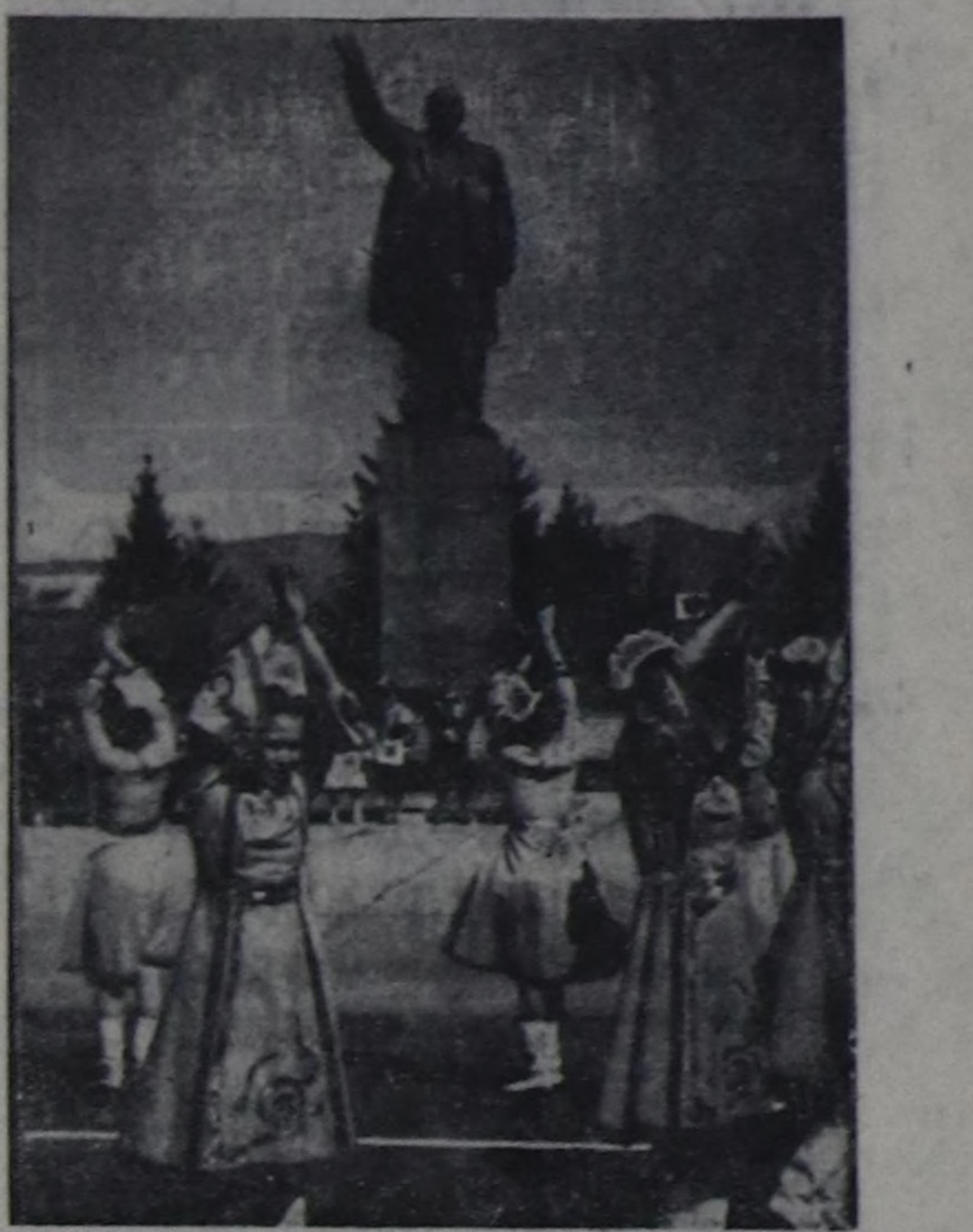

ЧОНГА-ДАА, КҮРҮНЕГЕ-ДАА АЖЫКТЫГ

Тыва АССР-ниң талазы-биле күрүне страхование эргелелиниң ажылының эрткен чылгы түңнелин үндүрген. Түңнелге Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга бүгү көргүзүглер талазы-биле тиилекчи болганы дээш ССРЭ-ниң Сан-хөө министерствозунуң болгаш күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының шилчиир Кызыл тугу-биле эргелелди шаңнаан. Шилчиир Кызыл тук-биле ам ийи чыл улаштыр шаңнадып турар бис. Бо дээрге күрстрахование коллективтериниң сөөлгү чылдарда ажылын чаа ёзу-биле эде көрүп, кужун болгаш демин кадып ажылдааның херечизи болур.

Күрстрахование органнары эрткен чылын эки тура камгалалының бүгү хевирлериниң планын 104,9 хуу, совхозтарның албан-биле камгаладылгазын 102,2 хуу, хамаатыларның хууда өнчүзүн 100,3 хуу күүсеткен. Камгалалдың бүгү хевирлерин ниитизи-биле 103,7 хуу боттандырган. Бистиң республикада күрстрахование чон ортузунга нептереп, ачы-дузазын көргүзүп турарын дараазында чижектерге айтып болур. Эрткен чылын когарылга таварышкан улуска 841.169 рубльди төлээн. Өске алырларга база элээн хөй акшаны төлээн.

Эргелелдиң ажылчыннарында аныяк кадрлар өзүп турар. Ол мергежилдиг кадрларны маңаа демдеглекседим. Эргелелдиң ажылдакчылары Вера Чооду, Тамара Чамзын, Лориса Балыкина, Валерий Доспан-оол болгаш чер-черлерде инспекцияның начальниктериниң, инспекторларның ажылы демниг. Ынчалзажок ажылывыста чедир шиитпирлээр айтырыглар ам-даа бар. Эрткен чылын күрүне страхованиезин улам хөгжүдүп, чаа хевирниң камгалалын чогаадып үндүрген. Оон дүрүмнерин бадылаан. Ында «Күрүнениң бүдүрүлге (каттыжыышкын) черлериниң хөреңгизин камгалаары», «Арендаторларның хөреңгизин камгалаары», «Ыт камгалалы» болгаш өске-даа чаа хевирлерниң камгалалдары бисте чорувайн турар. Бо талазы-биле тайылбыр ажылын эки кылыр апаар. Күрүне камгалалы чонга-даа, күрүнеге-даа ажыктыг деп чүвени кижи бүрүзүнге билиндирзе чогуур. Бо ажылдарны күрстрахование ажылдакчылары холга алыр ужурлуг. Оон-биле чергелештир бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, нийти чон-даа күрстрахование-биле сырый харылзаалыг ажылдаары негеттинип турар.

Келир чылын бистиң чуртувус күрүне страхованиезиниң тургустунганындан бээр 70 чылын демдеглээр. Аңаа төлептиг ужуражыры-биле республиканың күрстрахование органнарының ажылдакчылары амдыгааштаа чаа хевирлерниң камгалалын холга алыры күзенчиг-дир.

Оолчугаш КАРА-ООЛ.
Тыва АССР-ниң күрстрахование эргелелиниң улуг инспектору.

БОТТАРЫ-ЛА

КҮЗЭЭР БОЛЗА

Оон ада-иези кончуг ажылгыр, кежээ улус. Олар буянныг дыштанылгаже үнгүжеге дээр, Өвүрде «Кызыл тук» совхозка эки ажылчыннарның олуруундан дүшпээн. Өскелер дег, колхоз, совхозтуң үндезилекчилери. Өг-бүлениң ажы-төлү хөй, ажы-төлдүң кижизидилгези үлегерлиг. Аажы-чаңы бүдүштүг. Оглу Александр ада-иези ышкаш, ажылынга хандыкшылдыг. Ортумак школа доосказ, ийи чыл шериг албаны эрттиргеш келген. Оон күзелин ёзугаар Кызылга нарын дериг-херекселдер септээринге өөренип алган.

Нарын дериг-херекселдер септээр мастерге өөренгеш келгеш, ол Хандагайтыга ажылдай берген. Ажылдап эгелээнинден бээр чонның чагыын чажам дивес кылып келген. Ол Хандагайты суурнуң чурттакчыларынга бараан боорундан аңгыда, районнуң беш суурунда чурттакчыларга ачы-дуза чедирер. Эрткен чылын 4 муң 200 рубльге ачы-дуза чедирер планын 7700 рубльге боттандырган. Александр суурларга ачы-дуза чедирип баргаш, ажылы төнмээнде ара кагбас.

А. Карма телевизордан аңгыда, магнитофон болгаш өске-даа эт-септи септээр. Чоокта чаа дааранып машина септээр аныяк оол база Чаа-Суурга келгеш барды. Ол дааранып 15 машинаны септээн. Бо оолдардан алгаш көөрге, аныяктар боттары ажыл-ишке сундулуг, чүвеге өөренип ап чоруур болза, олар, шынап-ла, ажыл мунзавас. Аныяк кижиниң бодундан быжыг туруш, ажылга хандыкшыл херек. Холу-биле ажылдап-ла чоруур болза, экти бүдүн, хырын тодуг чорууру чайлаш чок.

Николай ТЮЛЮШ.
Өвүр район.

ЧЕДИИШКИННЕР БАР-ДАА БОЛЗА...

Чоннуң социал хөгжүлдезин дүргедедиринге чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыннарының ачы-дузазы биче эвес. Коллектив кежигүннери ажылында экономиктиг билиглерни өөренмишаан, бот-акшаландырыышкынны база бот-хандырылганы чедип алыр сорулганы салган ажылдап турар. Эрткен чылдың түңнели-биле коллектив чамдык эки чүүлдерни чедип алган. Бүгү ачы-дуза чедирилгезиниң чамдык талазы чедимче чок болзажок, планныг онаалда эрткен чылын 114,8 хуу күүсеттинген. Азы пландан дашкаар 12,3 муң рубльдиң ачы-дуза чедирилгезин чонга бараалгаткан. Бо чылдың бирги кварталының ачы-дуза чедирилгези 107 хуу болган.

Эрткен чылдың март айдан бээр коллектив кежигүннери 1-2 дугаар керээ-биле ажылдаанының ачызында, саң-хөө талазы-биле чамдык экижиишкиннер бар. 1988 чылга деңнээрге, эрткен чылын 11,9 муң рубльдиң камналгазын чедип алган. А 875 рубль арыг орулганы алган бис. Мындыг эки түңнелдерниң чедиишкини — коллективтиң кызымак ажылының ачызы. Ажылынга кызымак кижилер ында бар. Нарын суурда комплекстиг хүлээп алыр пунктунуң эргелекчизи М. С. Мумбаллай, даараныкчылар Н. Х. Сок, К. Н. Идам, В. М. Кара-Сал, З. С. Буян, Т. С. Хуруут, С. К. Чамзырын оларның ажылын демдеглекседим. Баш таарап мастерге чон үзүлбес У. О. Хомушку келген кижини чажам дивес хүлээп ап чаңчыга берген. Улуг, бичии кижилерниң ыдыын септеп-селиринге, кылып бүдүреринге мастер А. Ермолайның, Х. Бавуунуң, К. С. Самданның киирип турар үлүү улуг.

Нийти план күүсеттинип турзажок, чамдык цехтерниң хожудангай ажылын маңаа ыыттавайн барып болбас. Нарын дериг-херекселдер септээр цехтиң ажылы кудуку деңнелде. Чүге дээрге Кызылдан келир мастерлер чогуур графиинде келбейн баргылаар. Арай деп келген мастерлерниң бүдүрген ажылының шынары куду болгулаар таварылгалар база бар. Боттарывыс график-биле көдээ суурларже, малчыннарже үнүүшкүннерни кылыр ужурлуг бис. Ынчалзажок автомашинавыс үргүлчү үрелир болганындан, бо ажыл кылдынмайн келген. Машинага артык кезектер тыптынып алыры база бир нарын айтырыгның бирээзи.

Янзы-бүрү хеп-сынны болгаш өске эт-херекселди химиктиг арга-биле аштап-арыглаарының цеги бисте ажыттынган. Бо бистиң чурттакчыларга ачы-дуза чедирериңге эптиг. Ынчалзажок цехтиң иштики дериг-херекселдерин тургузарга, четче эвес. Шак мындыг четпес херекселдерниң уржуундан, цех ажыл чок туруп бергилээр. Ынчангаш бистиң ажылывыска хамаарылгалыг удуртукчулар четпестерни эттиринче, келгеш дуза көргүзеринче сагыш салыр боор деп идегеп артывыс.

Өшкү-Саар КҮСКЕЛМАА.
Эрзинде чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң начальниги.

АРЫН-НҮҮРҮВҮС АРАГАГА ОРНАВААЛ

Бир чагаага харыы

Сөөлгү чылдарда бистиң республиканың чурттакчыларының чурттуң аңгы-аңгы хоорайларынче аян-чорук болгаш экскурсиялаар чоруу элээн көвүдеп турар. Ол эки-дир. Ындыг-даа болза, өске хоорайларга экскурсиялап чоруп тургаш бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс эки, солун, чаа чүүлдер көрүп алырын бодавайн, арагалап, чурум үреп, аалчылар бажыңнарындан үндүр-киир сывыртып, аэровокзалдарга эзирик көстүп, улуска кыжыртып, сөгледип, тыва нацияның ат-алдарын баксырадып турарынга кончуг килеңнээр кижи-дир мен. Мындыг таварылгалар хөй, оон чижектери — бо чылдың январь төнчүзүнде Ленинград база март эгезинде Ортаа Азияже экскурсиялап чораан бөлүктерге болган деп студент дуңмам-даа, таныыр кижилерим-даа дыка-ла эгенип, човап чугаалаар болдулар.

Ынчангаш Кызылдың аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозунуң удуртукчулары-биле чугаалажып, экскурсия үезинде чурум үреп чораан кижилерниң адын адап, солунга бижиирин диледим. Моон соңгаар мындыг фактыларны болдурбазынга дузалаар боор.

Михаил САТ.
Кызыл хоорай.

Мындыг утказыг чагаа алгаш, Кызылдың аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозунга четтим. Ооң директору Л. А. Касиншевага чагаада кирген фактыларны тайылбырлаарымга-даа, келген херээм чугаалаарымга-даа менээ улуг-ла бүзүревээн, харын-даа чогуур документ негеди. Көргүстүм. Номчуду. Ат-фамилиямны, ажылдап турар черимни долузу-биле бижип алгаш, ам-на харын чугаазы хөнүп келди. Любовь Авдеевнаның мени «өскелей» көргенин-даа херекке албайн. Эң-не багай чүве — ол удуртукчунуң аян-чоруктар болгаш экскурсиялар үезинде кайы бөлүктүң кандыг байдалдыг чорааның билбейн турары, үдекчилерниң ажыл-херээн сонуургавайн келгени. Орта хамаарыштыр мээң аңаа баштай салган айтырыгларым балыткал болур.

Ам чугаа чүнүң дугайында болурун тайылбырлаайн. Ленинградта өөренип турар тыва студент кыс аал-чуртунче чанар дээш аэровокзалга чедип келген. Ол аңаа бодунуң чаңгыс чер-чурттугларынга таварышкан. Чүгле... баштай-ла узун сандайда саадапкан, аразында арагалыг шил салып алган улусту көрүп каан. Олар «ээнгизин дыка-ла дыңзыдыпкан» болган. Ыткыр чугаалашкан, шимээргешкен, эрткен-дүшкен кижилерже эрбенниг сөстер октап, ыят чогу-биле ол-бо сөглежип, «ыт ишпес кара суун» көзүлдүр-ле пактап каап органнар. Студент кыс оларның чанынга доктаар аргазы чок болган: чаңгыс чер-чурттугларының чаржынчыын көргеш, сагыш-сеткили дүвүреп, өске чондан ыяды-ыяды вокзалче дүрген-не кире халаан. Удавааңда улуг эзирик демги улузу (бир херээжен шуут билбестеп калган) вокзалга бо элең-тендиң кирип келген. Улуска көөргеттинерлери ол ийикпе, күштүг хатка силгиткен өл тал дег, чайганып туруп-туруп, оларның бирээзи барып ушкаш, арнын сивириңдир үзүп алган. Аңаа турган кижилер оларны кыжырып, шоодуп, бак көрүп, шаг болган. Чеcкинип, чүдексинген сеткилин-даа илередип турганнар. Ол кижилерниң ол сөстери аныяк студент кыска дыка аарышкылыг болган. Ыглаксаңзыг-даа.

Самолётка эзирик кижилер олуртпас болгай. Ону кым-даа билир. Арага ижип алгаш арын-нүүрүн уткан кижилерни олуртуп алыр дээш оларны үдеп чораан Елена Анатольевна Лысова бүгү аргаларны ажыглаан. Өске кижилерден ыяды-ыяды, чалданы-чалданы чаңнып, тейлээр чыгы тургаш, оларны олуртур чөпшээрелди алган. Оон Красноярскиге келгеннер. База-ла аэровокзал, база-ла хөй чон. Тываларны красноярскижилер ленинградчылардан артык «таныыр» болганнар. Чамдык кижилер ол эзирик кижилерни көрүп кааш-ла: «Арага дээрде Амырга-Моос дег улус боор, черлик кижилер-дир ийин, черлик!» деп, куду көөрүңден өске хүндүткел кылбааннар.

Оода-ла оларның кайыын келгенин билип алыр дээш аныяк студент кыс бир херээжен кижиден айтырган.

— Мөңгүн-Тайга чурттуг бис — деп, ол харыылаан.

Бодап көрүңер: Тываның ырак районундан революцияның кавайы — Ленинград хоорайны, ында Эрмитажты, Смольныйны, «Аврора» крейсерин болгаш өске төөгүлүг черлерни көрүп алыр, ленинградчыларның эки чаңчылдарын, ажыл-херээн сонуургаар дээш чеде берген кижиниң сагыжынга арага канчап сагышка кирерил?

Аян-чорук кылып чораш, аалынга чанып кээрге, ажы-төлү, ашаа, кадайы, дөргүл-төрелдери, эш-өөрү чүнү көргенин, чүнү сонуургааның айтыра берзе чүү деп харыылаарыл? Бо таварылгада олар арага ижип чордувус деп кайын аас ажар. Огулуг сөс чок, ол-бо чүве чугаалап, ыяткан кижи ыдын кагар дээри ышкаш, ойзу-кыйзы харыылар бээрлер ыйнаан.

Чогум черле чүү апарды бо? Бо чүс чылдың алдан чылдарынга чедир арага ижипейн чораан боттарывыс ам кээп ажыг суг дээнде төрээн Тывавыстың хүндүлээчел, биче сеткилдиг, нүүрзүрек чонувус, арын-нүүрүвүс, аал-чуртувус, ажы-төлүвүс, алган кадайывыс (ашаавыс) уттуп алыр апарган ужурувус чогум чүдел? Ооң хайы-биле өске аймак улус-чон ийи-чаңгыс кижилерниң ол ёра чок чаңын, нүүрүн, медерелиниң кудузун, национал чоргаарал чогун, төлеп чок мөзүзүн бүгү тыва кижилерге хамаарыштыра бээр, чамдыкта шуут-ла дорту-биле сөглептер ышкажыгай. Ону дыңнаарга эгенчиг-даа, човаңчыг-даа — кижи (ол студент аныяк кыс ышкаш) базар-баар чер тыппайн баар ийик чоп! «Оттуг суг» ижип алганывыста ол бүгүнү чүге хаайывыска кертип албайн баар, харын-даа, «хөреңгиниң ажы херек, көгээржиктиң улуу херек» дээш көзүрлүг хөрээвисти хөккүледир шашкылай бээр бүдүүлүк чоруувус канчап каар бис?!

Ийи-чаңгыс тыва кижилерниң ындыг түвектиг болгаш даржыктыг чаңынга таарзынмайн турарын Кызылда аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозунуң авиамаршруттар талазы-биле методизи Л. Ю. Позднякова, туризм талазы-биле чөвүлелдиң инспекторлары Е. Ч. Монгуш, Е. А. Лысова олар чугааладылар. «Барык-ла маршрут бүрүзүнге ындыг таварылгалар турар-дыр. Араганы ижип билир болза эки-дир ийин».

Бо Людмила Юрьевнаның сөстери-дир. А Евгения Чаагай-ооловна база бир мындыг чижек киирди: чоокта чаа Ленинградче бир бөлүк үдеп чедирдим. Барган хүнүвүсте-ле ийи тыва эр кижи арагалап алгаш, эзириктер сергедир черге хондулар. Чаржынчыг чорду. Эртенинде сайгарып, чугаа кылдывыс...

Бо чаңгыс эвес чижек-тир. Ону уламчылап болур. Ынчалза-даа маңаа кымнарның кайыын келгени билдингир-даа болза, оларның ат, фамилиязын билип алыры берге чорду. Чүге дээрге, Кызылда аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозунуң ажылдакчылары чурум үрекчилерниң ат, фамилиязын бижип албаан боор аан. Ынчангаш чамдык черлерже телефоннаар ужурга таварышкан мен. Мугур-Аксыда районнуң удуртукчуларының бирээзи-биле телефон дамчыштыр харылзаштым. Ол мынча дээн:

— Январь төнчүзүнде бистиң райподан 20 кижи — аппарат ажылдакчылары, ажылчыннар Ленинградче аян-чорук кылып чораш келген. Ооң дедир кээр деп тургаш, арага садып алгаш, орукка ону ижип, чурум үреп чораан кижилерни коллективке сайгарып, чугаалашкан бис. Оларның шуптузун шыңгыы доңгуткан. Чамдыктарының шаңнал акшазын тыртар кылдыр шиитпир база үндүрген. Оон бээр ам элээн үе эрте берген-дир, чамдык кижилер ам райпода ажылдавайн турар. Оон кадында оларның арасында хөй уруг-дарыглыг улустар база бар. Бо бүгүнү өөренип көргеш, оларның аттарын солунга парлавайн көрзе кандыг ирги? Ол бистиң дилээвис-тир...

Райпо баштаар чери шын түңнел үндүрген. Ынчангаш, бир талазында, ол болгаш өске-даа кижилерге өөредиг-даа болур-ла ыйнаан, а өске талазында, ындыг чараш эвес чүүлдерни катаптавазы-биле ол кижилерниң ажы-төлүнүң арын-нүүрүн бодааш, бо удаада оларның аттарын чонга дыңнатпайн бардывыс.

Аңаа немей чүнү чугаалап болурул? Хөй-ле «мораль номчуп» канчаар боор. Чүгле мынча дээйн: аян-чорууңар, ак орууңар уламчыланар, кижилер. А чүгле кая-даа, кандыг-даа черге чораш тыва чонуңар арын-нүүрүн арагага орнаваңар! Бо хоозун кыйгырыглар эвес-тир, а ажыхууда бодалым-дыр, сүзүглелим-дир.

Оон ыңай бичии дугуржулга база кылган бис. Кызылда аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозу моон соңгаар чурум үрей бээр таварылгалар туруп кээр болза, ынчан ол кижиниң дугайында медээни редакцияга боттары дыңналып турарын чугаалаан. Ындыгларның дугайын парлап турарывысты бис аазадывыс.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.
(«Шынның» корр.).

Аяк шайны аартап ора...

Бегзигийн ЯВУУХУЛАН

НАЙРАМДАЛ—ДРУЖБА—НАЙЫРАЛ *

● МООЛ-СОВЕТ НАЙЫРАЛ ЫРЫ ●

Ажык, арыг сеткил-биле бөгүн
Аравыста моорлап келдиң, өннүк.
Аалчывыс сээ өөвүс эжии ажык-тыр,
Аъштыг-чемниг ширээ дөрде белен тур.
Найрамдал — Дружба —
Найырал — күш-түр.
Аяс, ак-көк кудай өннүг кадак—
Аалчывыска хүндүткелдиң демдээ.
Аяк долдур куткаш туткан ак сүт-даа —
Арыг, шынчы сеткиливис ожу-дур.
Найрамдал — Дружба —
Найырал — күш-түр.
Эживиске акы-дунма ёзу
Эки шагда хаяаланып чыраан.
Чолувустуң аайлашканы ол хүн, шак —
Чонувуска, меңээ, сеңээ ыдыктыг.
Найрамдал — Дружба —
Найырал — күш-түр.
Чүткүлүвүс шивейликкен доңун —
Чүректерниң эвилелин камнаал.
Аас-кежик алдын ужууң, чула дег,
Ам-даа өрү бедик тудуп, йөрээли.
Найрамдал — Дружба —
Найырал — күш-түр.

---

* Бо ырны Мөңгүн-Тайгага моол, тыва аныяктар үш дыл кырынга ырлааның ёзугаар, «Найырал» деп сөстү немевишаан, нота демдектеринге дүүштүр «Новости Монголии» солундан Салчак МОЛДУРГА очулдурган.

ЫНДЫГ ИЙИКПЕ

● РЕДИФ ●

Ыржым черим чыды менде сиңген болгаш ындыг ийикпе,
Ырлыг-шоорлуг чонум чаңын дөзээн болгаш ындыг ийикпе,
Ыы-сыы, хинчек човуланны көрбээн болгаш ындыг ийикпе,
Ылап шынны чиге сөглеп өскен болгаш ындыг ийикпе,
Ынаныжым—Чоргаарал-дыр! Ынчангаштың, ындыг ийикпе,
Ынак-тыр мен, чуртталгага! Чараш боорга ындыг ийикпе.

Артур ХЕРТЕК.

«КАЖАН КЭЭР СЕН, АЧАЙ?»

● Амыдыралдан чугаа ●

Тыва улустуң чиге сөглээн үлегер чугаазы бар: «Ада өлүр — чартык өскүс, ава өлүр — бүдүн өскүс». Та бүзүрээр силер, та бүзүревес силер. Кара-оол «бүдүн» өскүс өскен кижи. Авазын ол шокар, бакка-сокка билир. Ынчалза-даа ачазы Кара-оолду өстүрүп каан. Ооң ачазын «деңзилеп» көөрге, эки талазы база бар, багай талазы база бар.

Кара-оолдуң ачазының эки талазы чүл? Ол ажылгыр, кежээ, эң кол чүвези төк кээп төрүттүнгеш-ле, 72 харга четкиже араганы ижер туржук, амзап-даа көрбээн. Чаңгыс оглу — Кара-оолду бут кырынга тургузуп, өстүрүп алыр дээш кызып-кылайып чораан.

Ооң «багай» талазы чүл? Эмин эрттир негелдези улуг кижи. Ойзу чугаалаарга, чаңгыс сөстүг. Кара-оолду кандыг-бир чүвени кыл дээн болза, ооң сөзү — чазак чарлыы-дыр он. Кылбаан шаанда кыдат сарыг хырба дег, кырынга өлүр.

Кара-оол өглүг-баштыг апаргаш, көдээ Совет күүскомунуң секретарынга ажылдап турган. Ачазы база-ла аанакайын аагайлап эгелээр:

— Кыдыындан көрүп тур мен, кымга-даа негелдеи чок, өлегер көк эът, бурган дег, ширээ артында чиик саадап орар-дыр сен.

Шынап-ла, Кара-оол канчап чүнү канчаар боор, анаа авазының төрээн бүдүжүнден алырлыры берге-ле болгай.

Кара-оолдуң кадайы Кадын-кыс ырак чурттуг кижи. Кара-оол оон-биле таныжа бергеш, анаа аксы-сөзүн берипкен соонда, Кадын-кыс мынча дээн:

— Кара-оол, бир эвес мээн-биле чурттаар деп бодаар болзунарза, мээн өскен черимге чурттаар бис, арт-сыя ажыр тоялп чорбас мен.

— Чаңгыс кырган ачам бар, даш октаан черинге чыдар, кыс берген черинге баар дижир болгай. Кырганывысты кыдыындан көрүп, оон чанынга чурттазывысса чүл?—деп ээлдирип чалап каан. Эмин эрттир чөрүү кыс болган, бүрүндүктааш чедер-даа болза, бүрүнгаар баспас хире аан.

Кара-оол ам канчаар, ачазынга кээп шуптузун чугаалап берген. Ачазы Кара-оолду теңнүр дыңнааш, карактары чырый берген:

— Кижи өзер, килис шөйлүр. Кижи төлүү каяа-даа чурттаар, күш төлүү каяа-даа ужар. Ажырбас, оглум, анаа, кадайның чуртунга чуртта, мен барып турар мен—деп, ачазы түңнеп каан.

Кара-оолдуң ачазы Кадын-кыс биле Кара-оолдуң эт-севин саткаш, суму чонун чыылдыргаш, сувай инекти соккаш, шайлалгазын ажыдып, оларны өглеп каан. Кара-оолдуң ачазы олар өгленгениниң баштайгы чылдарында арт-сын ажар деп ыраксынмайн, оглу, келиниң бажынынга үргүлчү кээр турган, аът өлээ кевирбес. «Ырак чоруур — ынак чурттаар, чоок чоруур — чокшуп чурттаар» деп улустуң сөзүнде ужур-ла бар болгу дег. Чоорту ооң кээри эвээжээн. Кара-оол хуузунда кырган кижиниң хирезин ол, ооң адаа аартаан деп бодап турган.

Кара-оолдуң ачазы ийи чыл эрткенде, бир катап келгеш, анаа ийи ай чурттаан. Кара-оолдуң ачазын Кадын-кыс кели кайгамчык уткаан. Дорту-биле чугаалаарга, дой эттирген. Ырак, чоок эш-өөрүн, төрел-дөргүлдерин чыгган. Ынчан Кара-оолдуң ачазы арага ижер эвес, анаа-ла амзап каап орган. Кара-оол кадайын бүдүү көөрге, карактары кыза берген какталдырып-ла орган:

— Ижер болза, иде ток кыл, ческинзинзе, черже төвүт! — дээш, арага ишпес эш-өөрүнге ол сыгап-даа шаг болган. Ынчап оргаш, Кадын-кыс ужуп каарга, Кара-оол кадайын шуглаар чыттырып каан.

Эртенинде ол баш аарыы элер дээрге, Кара-оолдуң ачазы соксадып каан:

— Арага-биле азырап кагбаан мен — дээш, харын-даа Кара-оолче шыжыгар болган.

Ачазы чанарда байырлажып турган, Кара-оолга чугаалаан:

— Ам сээниңге келбес мен.

— Чүге, ачай?

— Чүге дизе, сээниңге ийи ай чурттадым. Ийи ай иштинде кадайың бажынынга дөрт-ле катап хонду. Кадайын чагырып шылавас кижи, бодунну бодун бил, боранны бодун мун.

— Ындыг амытан-дыр ийин, ачай. Арага ижипкеш бажынынче кээриниден эпчоксунар аан. Мен ону сүрер дээримге, дөрт чаш ажы-төлүм база бар. Эртен оларны садикке чедирер, кежээ оларны алыр. Хүндүс ажылым база бар. Чай чогумну билир-ле болгай сен — деп чадаарда чугаалаан.

Кара-оолдуң ачазы ол олчаан оглунуң бажынынга келбээн. «Кажан кээр сен, ачай?» деп, ол дүне дүжүнде хүндүс сеткилинде бодап чоруур.

Өөлет ЧИНМИТ.

ДАЙЫНЧЫ ДАРЫЯА

● Барымдаалыг расказ ●

Сара-Ыяш-Бажында чайлагда аалга хурал болур, аңаа Тываның эки турачыларының бирээзи, бистиң Хөл сумузу чурттуг Дарыяа угбай кээр дугайында чарны шала дыңнаан мен. Экизи көрген, ол хүн хой кадарар үлүг меңээ онаашпаан, ынчангаш эрте-ле ыяштап каапкаш, шал-бул чемненипкеш, авамдан чөпшээредип алгаш, хуралче хирт-ле дээн мен. Бичии кижиниң кашпагайы аайлыг эвес, ол аразы ырайнык-даа болза, Ламазаң даайымның аалынга дораан келдим.

Ачам ынчан Хөл сумузунуң нам комитединиң даргазы болгаш аалга ховар орар кижи. Фронтучуну ол эдертип эккелген болду. Арай бижиргеп-даа турдум. Улус чыылгалак. Ону ажыглааш, дайынга кирживип чораан тыва херээжен кижи кандыг болур чүвел дээрзин аажок-ла топтап көрүп, өөрүм оолдар-биле аксым аазадыпкан, ону, «үзе кайгаар» чазып тур мен. Куу шинельдиг чыыра тудуп алыр бөрттүг, шериг хептиг, кара сапыктарлыг, дурт-сыны көөрүмге ортумак.

Чогум ындыг кончуг аяс-даа эвес хүн турган чүве. Дарыяа угбай өг даштында чыылган улус-биле чугаалажып, бичии уругларның бажын суйбагылап, оларны чаптаар, мындыг.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга киришкеш, тыва эки турачылар чанып чедип келгеш, оон боттарының арбан-сумуларының аайы-биле ужуражылгалар организастап, фронтуга чорааның чоңга чугаалап, Кызыл Шеригге дузаламчы чыып турганының үези ол.

Дарыяа (ынчан тывалар бот-бодунуң чүгле аттарын адажыр турганнар болгай) мурнунда чорбааны черге келгеш, Хемчик-Бажының тайгаларын эргий көрүп, аалдың мурнуу талазында Сара-Ыяш дээр аргада кушкаштарның, хектерниң уянгылыг үнүн таалап дыңнап, кедээр оюмнарда чаттылган хойну чаптап турду. Баглаашта кулуннарга чеде бергеш, оларның чааштарынга чеде бергеш, чассыдып, суйбагылаарга, олар кулактарын сүүреннедип, мурнунда көрбээни шериг хептиг аныяк кижини көңгүс өскелевейн-даа, бичии кудуруктарын чайгылап турдулар, а дошкуннары өскелээш, баан үзе тыртып каггы дег болгулады.

Фронтучу угбайның гимнастерказында орден-медальдары чайыннаар, кылаштаарга кыңгыртыржып турар. Оларны чүгле киноларга, чуруктарга дээрден башка, чогум ол олчаан көрген эвес, сонуургап турарывысты чүү дээр боор.

Кежээликтей улустуң хою кирериниң мурнуу чарыында-даа аалга улус чыгып келген. Бодум хуумда ол угбайның солун чугаазын дүрген-не дыңназа деп четтикпейн тур мен. Ынчан бичии оолдар безин «дайын» деп ойнаар, бирээзи «немецтер», өске бөлүк «кызыл шериглер» болуп алгаш «дайылдажыр» чүве-ле болгай.

Бистер, бир үе кезек оолдар, улуг улустуң чугаазынга шаптык катпазы-биле ылымчылым олур бис. Хурал даштыгаа, өг чанынга болган. Ында-мында борбак даштар бар, чамдыктар аңаа олуруглапкан, өскелери олбук-хевис дег шыкта саадапкан, эмзирер уругларын туткулааш-даа келгеннер бар. Ынчанмайн канчаар: Хемчик-Бажының аалдарынга шак ындыг солун кижи мурнунда кээп чораан эвес. Хуралды ачам ажытты. Ооң соонда Дарыяага сөс берди. Чогум фронтучунуң чугаазындан эки-ле сактып алган чүүлүм — фашистер хоорай, суурларны өрттедип хуюктап турганы, эң ылангыя бичии уругларны иелеринден былаап алгаш, чыда-биле өттүр шанчып турда, шуут-ла ок-боолуг дайзынның кырынче бичии холдары-биле шурап, дайзыннарны карган, ыы-сыызын төп турган кээргенчиг иелер дугайын Дарыяа угбайның каракка көстүп кээр кылдыр чугаалаары сагышта арткан-дыр. Ону дыңнап олурган, бичии чаштарын тудуп алгылааш, ол ужуражылгаже келген иелер та чүнү бодап олурганнар чүве, оозун кижи билир эвес.

Фронтучувустуң чугаазы доозулган. Шип-ле шимээн, ыыттаар кижи-даа чок. Сактырымга улус харлыга-даа берген ышкаш. Ам чаа оларның дыңнааны сактыышкын, дайынчының чугаазында болуушкуннар карактарда чуруттунуп, хайыралыг амы-тынындан чарылган бичии чаштарның, оларның иелериниң алгы-кышкызы кулактарында дыңналып-даа турду ыйнаан. А эр улус арбас-турбас аъттарын мунгулааш, хылыш бистиг селемелерин туткаш, кижи көөр, хөөн чок дайзыннарны «чылча шаап-даа» олурдулар ыйнаан! Акыларымны, улуг улусту көөрүмге, оларның чамдыктары таакпызын тип тыртып, а чамдыктары диштерин кыйырадыр ызырнып, карактары шириин апаргылаан олурдулар.

Дайын! Ону кым деп кижи бодап тыпкан чүвел. Кандыг чүректиглер өске чуртче шургуп кирип келгеш, оон улуг-биче чонун кыргып-хыдып, үптеп-чиңдий бээр чүвел аан? Фронтучунуң чугаазы биле бодумнуң кинода көрген чүүлдеримни холуй бодап, чуруп турдум. Фашистерни чылча шаап-ла турза! Мээң ол бодалымны өөрүм оолдар база үлежип-ле олургулааннар боор.

Оон соонда оон-моон улус айтырыглар салгылаан. Даразында Кызыл Шеригге белек бээри эгелээн. Эң-не көдүрлүүшкүннүг чоруктуң бирээзи ол турган чүве ийин.

Өгнүң ээзи кижи болгаш ынчангаш ийикпе, Иргит Ламазаң даайым-на туруп келди:

— Бо хүн маңаа чедип келген уруувус Дарыяаның чугаазын аажок-ла сонуургадым. Бо бистиң Хөл сумузунуң Шивилиг чурттуг Намзырай ашактың уруу турган ышкаш чүл. Дайын-чаага чораш, балыг-бышкын чок чанып келгениң эки-дир, уруум. Калчаа дайзынны чылча шаварынга бистиң мурнувустан киржип чорааның өөрүнчүг-дүр. Ам Кызыл Шеригге дузалаар деп кыйгырып тур сен. Дузалаар бис. Шокар шарыжывыс бар чүве, ону бүрүткеп ап көр, оол—дээш, даайым ачамче көрдү.

Өгнүң ээзи эгелеп каан. Ооң соонда улус удаа-дараа туруп-ла турлар: Иргит Энеш, Хертек Доңгурак, Иргит Чымаа, Саая Намчыл, Иргит Баян, Хертек Артаа, Иргит Делгер, Иргит Чыргал, Күжүгет Кандан... Аржы, саржаг, анай-хурагандан эгелээш, чүнү чер-ле салбады дээр.

Фронтуже чорудар белекти бөлгеш, ону суму төвүнче чедирер улусту-даа дугуржуп алдылар.

Эки турачының хайнышкынныг чугаазы Хемчик-Бажының чонун улам хей-аът кирген. Бүгү-ле чүвени—фронтуга бүгү-ле чүвени—Тиилелгеге! деп кыйгы ёзугаар ол хүн араттар акы-дунма ССРЭ-ге дузаламчы кылдыр хөй-ле чүүлдү сөңнээн ийин.

Хемчик хемивис ол-бо талаларда дамырактар, хемчигештерден шапкын болгаш терең боол каттышкаш, улуг акызы —Улуг-Хемче барып киргени дег, Хемчик-Бажының чонунуң ол хүн чыгган белээ фашизмни чылча шаварынга немек-дуза болуп, күшке күш немээн болбайн аан.

Ханныг дайзынны чылча шаварынга киришкен шак ол эрес-маадыр кыска Хөл сумузунуң улузу чоргаарланыр. Хайлыг чүве — сөөлүнде ол аарыгдан-даа эвес, Ак-Довуракка ажылдап, чурттап тургаш, дерзии хулиганнарның холундан өлдү. Дайзынның огу дыңнмаан эки турачывысты ынчан ышкынган бис. Чүдек-бужарын көрүнер даан. Ооң хөөрүнде ам дириг чечектер чыдар. Ооң дайынчы өннүктери, өг-бүлезиниң улузу, чаңгыс чер-чурттуглары, өөрүп четтиргенин илереткен чону эрес-дидим эки турачының — Дарыяа Намзыраевнаның хөөрүнге кыжын, чайын-даа барып, чечектерни салгаш, карактарының чажын чодуп-чодуп, аңаа курлак чедир мөгеер.

Селен ХЕРТЕК.

СОНУУРГАКТАРГА

ЧАҢНЫКТЫ БЕЛЕН ТООВАС

Чаңнык хамаанчок, дээр диңмирээринден безин баш сугар чер тыппайн баар улус турар. Шынап-ла, чаңныкта чеже хире күш бар дээр силер. Ынчалза-даа чаңнык дүжерге-даа, дириг артар улус турар. Америкада арга-ыяш даамалы бир кижи бар. Аңаа чаңнык 7 катап дүшкен. 1942 чылда чаңныктан ооң будунуң улуг эргээ үстүп калган, а 1969 чылда карактарының кирбиктери өрттенген, оон соонда бир чыл болганда, солагай талакы эктиниң кежи холайып каан, 1972, 1973 чылдарда бажының дүгү өрттенген. 1976 чылда даамалдың макпалчыын үреп каан. 1977 чылда ишти биле хөрээнге чаңнык дүшкен, элээн балыгланган.

АЛГЫШ-КЫРЫШ ҮНГЕНДЕ

Канадада Цинциннати хоорайның полициязы ажылының аргазын өскерткен. Ынчангаш өг-бүле ээлериниң аразында алгыш-кырыш, чогуш үндүрер чорукту соксадырының кырында келген. Бажыннарынга алгыш-кырыш үндүргеш, оон шуут өлүм-чидимге-даа чарлыр-даа ужурга таваржырын иштики херек органнарының ажылдакчылары эки билир.

Цинциннатиниң полицейжилери ам мынчаар апарган: ашак-кадай кырышкан, чогушкан дугайында медээ алгаш, оларның бажынынга келгеш, бажын сирбектешкен, кырышкан-чогушкан ашак-кадайже-даа сагыш салбайн, келген дораан-на оларның соодукчуларын ажыткаш, ында бар белен чемни чип-ле эгелээр.

Полиция ажылдакчылары оларның амданныг чаагай чемин чөпшээрел чокка чип эгелей бээрге, чокшуп турган ашак-кадайның баштай-ла үнү чидер, ангадай бээр. Оон соонда бот-бодунче көрүшкеш, кайызы-даа каттыржып-ла эгелээр.

ЧААН ДЕНЗИЛИГ ЭЭЗИР

Антарктидадан эртемденнер мурнунда безин бодавайн турганы аажок улуг куштуң сөөгүн тыпкан. Амгы үеде ээзирлер, ол кушка бодаарга, анаа бора-шиижек хире көстүр. Майкл Эдборн деп специалистиң санап турары-биле алырга, шак ол куш 46 миллион чылдың мурнунда чурттап турган, бедии 3,6 метр, дензизи аныяк чаанныы-биле дөмей, буттары дыка узун, бажының хемчээли аъттыындан безин улуг. Думчуу ээзирнии ышкаш. Ээзир биле страус хевирлиг ол куштуң чалгыны чолдак, ынчангаш ужуп шыдавас турган-дыр деп, эртемденнер ындыг түңнел үндүрген.

ЧАҢГЫС ОҢГАРДАН ТЫПКАН

АКШ-тың Мурнуу Дакота штадында Хот Спрингс хоорайның чоогунда мамонтуларның аажок улуг хөөрүн тыпкан. Эртемденнер ону шинчилеп көөрге, аңаа 26 муң чыл мурнунда олар кырлып өлген болган. Аризона университединден бөлүк эртемденнер амгы чааннарның бурунгулары—мамонтуларның 43 сөөгүн казып тыпкан. Оларның санап турары-биле алырга, ам-даа 50 хирени казып тып алыр.

Ол амытаннар чаңгыс черге канчап ынчап кырлып өлгени ол? Шаг шаанда анаа улуг оңгарга кыжын-даа доңмас чылыг суг чыткан. Бирээзи-ле 10 тонна деңзилиг мамонтулар оон суг ижер дээш келгеш-ле, доң доштуг оңгардан дедир үнүп чадааш, анаа аштап өлгеннер. Специалистерниң санап шинчилээни-биле алырга, олар болза колдуунда-ла аныяк амытаннар болган.

◆

Индияда бенгаль пары бар. Ол араатан кижиже чүгле артындан кедеп кээп халдаар. Ону барымдаалааш, тускай камгалал черлериниң дирекциязы арга-арыгдан ары чигири барып чыыр улуска, натуралистерге, ол черлерниң ажылдакчыларынга кижиниң арны-биле дөмей резина маска кылып алгаш, чушкуузунга кедип алыр кылдыр айтыышкын берген. Ону 1973 чылда эгелээн, оон бээр бенгаль парлар шак ындыг маскалыг чаңгыс-даа кижиже халдаваан.

◆

Француз специалистер ужудар база бир аппаратты чогаадып кылган: ужударының эргезин дужаагаш, «Парапант» дээр ол аппаратты садып алгаш, ужудуп болур. Оон мотору 20 аът күштүг, бензинниң 12 литрин кудуп алыр, ынчангаш 3 шак дургузунда ужудуп болур. Дүргени шакта 35—40 км. Ол аппаратты оорга-зынга чүктеп алыр.

13 МУҢ ЧЫЛДА ЧЕТЧИР КУРЛАВЫР

Пентагонуң (Шериг министерствозунуң) курлавыры—артык кезектер, янзы-бүрү дериг-херекселдер 30 миллиард доллар боор турар деп АКШ-тың демократтыг партиязының чагыы-биле тускай шинчилекчилер ындыг түңнелди үндүрген. Ол курлавырларның аразында көрей дайының соондан бээр складтарда чыдар 150 муң чылыг чүвүрлер база бар.

Оон ангыда, Ф-14 деп самолёттарның ужудукчуларынга херек тускай карталар 13 муң чылда безин четчир болган. Чепсектиг күштерниң складтарында артык идик-хеп болгаш өске-даа чүүлдер тырлып чыдарындан чамдыкта херек чүүлдерни тып алыры безин бергедеп турар. Эң ылангыя америк шеригге 80 муң маскарад четки херек апаарга ону дыка үр үе иштинде дилеп келген.

Стокгольмда «Дагенс нюхетер» деп солундан.

БОЛГАР КЕЗЕР ЭМЧИЛЕРНИҢ ЧЕДИИШКИНИ

Болгарияда тудуш төрүттүнген ийистерни ангылап кезер талазы-биле бирги кезиишкинни чедиишкинниг эрттирген. Ол ийистер хөрек болгаш иштиниң үстүү талалары тудуш төрүттүнген. Шинчилелдерниң түңнелинде оларның организмнериниң тургузуу эки, чүгле баарлары чаңгыс аай тудуш болган.

Софияның эмчи эртемнериниң академиязының чанында уругларның кезер эмнелгезиниң салбырының эмчилери ийистерни ангылаар талазы-биле кезиишкинни кылган. Кезер эмчилерниң мурнунда баарны ангылап кезериниң айтырыы бергедээшкинге таваржып турган. Ийистерниң бирээзи Ангел аттыынга баарның үштүң ийи кезиин, өскези Илиянга баарның эвээш кезии арткан. Ынчангаш аңаа ам база катап кезиишкинни кылырын бодап турар. Ындыг-даа болза, оон амгы үеде байдалы нарын байдалда.

Ийистерниң иези Цвайка Григорова 23 харлыг, Банкя хоорайның чурттакчызы. Григоровтарның өг-бүлезинде ийи харлыг уруглуг.

ЧУРУКТА: ийистер кезиишкинниң мурнуу чарымында.

БТА—ТАСС фотозу.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАП ТУР

Тываның садыгның профтехучилищези 1990—1991 өөредилге чылында даразында мергежилдер аайы-биле өөренир өөреникчилерни хүлээп алырын чарлап тур: үлетпүр, аъш-чем бараанныарын садыглаар садыгжылар, контролер-кассирлер, повар-кондитер, пекарь-кондитерлер.

Көдээ черлерде чурттап турар 10 класс эртемниг, 17-30 хар назылыгларны хүлээп алыр. Тускай мергежилдер аайы-биле өөренир хуусаалары: повар-кондитер — 1 чыл 8,5 ай, пекарь-кондитер —1 чыл 5 ай, үлетпүр болгаш аъш-чем бараанныарынга садыгжылар, контролер-кассирлер—1 чыл.

Билдиришкинге даразында документилерни кожар: ортумак эртемниң дугайында аттестат, паспорт, райпо, сельпо, рабкооп баштаар черлеринден чоруткан бижии, 3×4 см хемчээлдиг 5 фото-чурук, № 086У формага долдурган эмчи шинзылгазы.

Хүлээп алыр комиссия 1990 чылдың июль 2-ден август 15-ке чедир ажылдаар. Өөренип кирерлер-биле кижи бүрүзү-биле беседалажыышкыннарны эрттирер. Училищеге өөренип кирген кылдыр санаанарга бажыңнарының адрестеринче дыңнадыышкыннарны чорудар.

Ай санында 70 рубльдиң стипендиязын төлээр, чурттаар чер хереглээннерни общежитие-биле хандырар. Училищеге өөренип турган үезин ниити күш-ажыл стажынга киир санаар. Училищени дооскаңнар хереглекчилер кооперациязының шугумунга ийи чыл ал бан ажылдаар.

Училищениң адрези: Кызыл хоорай, Щетинкин, Кравченко, 41, телефоннар: 2-55-07, 2-36-54.

1990 чылдың июнь 1-3 хүннеринде театрга В. Көк-оолдуң «Хайыраан-бот» деп шиизин көөрүн күзээннерге республиканың районнарының чурттакчыларындан коллективтиг чагыгларны Тываның хөгжүм-шии театры хүлээп ап турар. Районнарның чурттакчыларындан чагыгларны чүгле май 15-ке чедир хүлээп алыр. Шииниң каш катап болуру кирген чагыглардан хамааржыр болгаш санын театр боттары тодарадыр.

Транспорт болгаш аалчылар бажыңы-биле театр хандырбас.

Ол ышкаш 1990 чылдың октябрьда Ч. Ондарның «Ханныг истер» деп шиизинге болгаш өске-даа шиилерге чагыгларны хүлээп ап турар.

Чагыгларны бижимел-биле хүлээп алыр.

Театрның адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 33. Хөгжүм-шии театрының телефоннары: 2-35-88, 2-11-27, 2-49-25.

БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИҢ, ОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ, КООПЕРАТИВТЕРНИҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНГА

Бичии уругларга буян болур улуг байырлалды организастаар талазы-биле дузаны чедирерин комсомол хоорконуң чанында аныяктар организацияларының болгаш каттыжыышкыннарының «Надежда» («Идегел») ассоциациязы силерден дилеп тур. Ол байырлал 1990 чылдың июнь 1-де Кызыл хоорай парыгының оруктарынга, шөлчүгештеринге, а кежээ — «Хүреш» стадионга болур.

Даразында чүүлдерни силерден ассоциация дилеп тур:

— байырлалды эрттиреринге херектиг акша-хөреңгини чуртталга-социал банкызында ассоциацияның № 700010 агар санынче шилчидерин;

— байырлалды организастаарынга транспортту бээрин;

— чазанылга, кааcталга болгаш өске-даа ажылдарны кылырынга дузалаарын.

Байырлалга белеткелдиң болгаш оон үезинде чыгдынган бүгү акша-хөреңгилерни Уруглар бажыңынга, школа-интернатка, өскүс уругларга, эвээш хандырылгалыг өг-бүлелерге дузаламчы кылдыр ажыглаар.

Тайылбырны даразында адрести ёзугаар ап болур: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 41, Аныяктар бажыңы, телефону 2-25-62.

«Надежда» ассоциация.

Хүндүлүг номчукчулар, силерден мындыг дилег кылып ор мен. Мөчээн ийи дуңмам (өг-бүле болур) чуруун Карагандаже 1989 чылдың мартта улгаттырып алыры-биле чоруткан мен. Чурук ол-ла чылдың алды айда келди. Өртээн төлээш, ап алгаш, чазыптарымга өске чурук болган. Ол чурукта ниитизи-биле чеди кижи бар. Аныяк уругнуң хоюнда бичии оол бар, үш оол, үш уруг — чеди кижилиг чурук болган.

Мээң дуңмаларым аныяк улус, уруг ында көк шокар хөйлениг. Мээң дуңмаларым чуруун база өске-бир кижиже чазыг кылдыр чорудупкан боор деп идегээш, бо чарлалды солунда бердим. Ындыг чурук тыпты берзе даразында адресче чорудуп көрүңер. Силерниң чуруунарны база чорудуп бээр мен. **Адрезим бо: Өвүр район, Хандагайты суур. Ленин кудумчузу, бажың 13, Даракпан Күрзеевна Достай.**

Бора-Тайганың ортумак школазының 1982 чылдың июньда Урана Сарыг-ооловна Ховалыгта тывысканы Б сериялыг № 823011 аттестатының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ 12

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Авам, ачам база мен. 9.00 «Булактар». 9.30 «Чыл үелери». Май. 10.30 «Бурда моден» сүмелеп тур...» 11.00 «Партнер». 11.30 Шүлүк чогаалы. В. Фирсов. 11.45 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. 8 сериялыг уран-чечен телефильм. «Тура халыышкын төөгүзү» 1-2 серияларлы. (Чехословакия). 14.10 «Бузүренчиг-даа болза, элдептиг». 15.10 К. Кийск режиссёрнуң фильмнери. «Орукка чораш, хая көрүн». 16.55 «Советтер: эрге-чагырганы холга алганы». 17.25 Объектив. 18.00 Делегей панорамазы. 18.45 Мульт-фильм. 19.00 Ю. Саульский композиторнуң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 В. Славкин — «Аныяк кижиниң улуг уруу». Фильм-шии. 23.20 Дизи Гиллеспиниң (АКШ) концерти. 01.00—01.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Фильм-концерт. 8.55 Эвилелдешкен республикалар кинопублицистиказы. Барымдаалыг фильм. «Частың байырлалы». 9.15 «Пи» демдек ада биле.

КЫЗЫЛДАН

12.30 «Агар санының дугаары 707301». Тываның уруглар фондузунга тураскааткан ачы буян чедирилгезиниң дамчыдылгазы.

МОСКВАДАН

18.30 «Сатуриче» орук». Уран-чечен фильм. 19.50 Орус улустуң ырларын Л. Иванова ырлаар. 20.00 «Тамчыктыг уунар, чаштар!». 20.15 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 21.00 «Үе». 21.30 «Каткы бажы каткан эвес». С. Альтов чогаалчының бенефизи. 23.00 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Динамо» (Москва). 00.50—01.15 Делегейниң чадаг-терге маргылдаазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

12.30 Видеоканал «Совс Россия». 15.00—18.30 Видеоканал «Калы ажылдажылга».

КИНО

МАЙ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Анаа-ла Америка» 10.00, 12.20, 14.40, 17.00, 19.20, Видеозал: «Бүгү тала-биле күштүг» (Индия, 2 сериялыг). 10.30, 15.10, 19.50, «Үениң агымы-биле» 12.50, 17.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Плуто» деп мультфильм 11.00, «Граф Монте-Кристо» (2 сериялыг) 17.00, «Танцыла, танцылап көр» (2 сериялыг) 20.00, «Өлүмнүг сүрүүшкүн» (2 сериялыг) 17.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чөө» чүк мегечизи» 14.00, 17.40 «Үргедээшкин» 15.50, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Өг-бүле» (2 сериялыг) 14.00, 19.40 «Рокк» хевирде халап» (2 сериялыг) 16.40 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

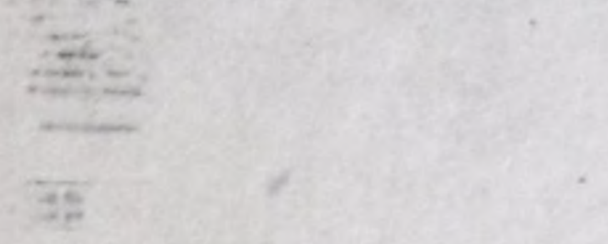

Редакторнуң оралакчызы
А. С. ДЕМБИРЕЛЬ

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ оралакчылары — 3-33-91: 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82: 3-36-25: идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузуг — 3-34-98: 3-41-23: ◆ үлетпүр — 3-34-49: 3-36-73: ◆ агроүлетпүр — 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа киллизи — 3-39-03: 3-34-39: ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41: ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга амазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 413. ТС—00634.